

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ ПСИХОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: : «Формування моральної культури студентів педагогічного ВНЗ засобами притч».

Студентки 1 курсу групи МДП

Галузі знань: 1801 Специфічні категорії

Напряму підготовки: 8.18010021 «Педагогіка вищої школи****»

Пушилїної Євгенії Олексіївни

Науковий керівник: доктор педагогічних наук,
професор Коломієць А.М.

Національна шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Члени комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

_____

(підпис)

_____

(ініціали, прізвище)

_____

(підпис)

_____

(ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2016 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИТЧ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВНЗ.....	11
1.1. Мораль як суспільне явище.	11
1.2. Цілі, завдання та зміст морального виховання у сучасній соціально- педагогічній ситуації.....	32
1.3. Роль притч у моральному вихованні студентів.....	40
Висновки до розділу I.....	52
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ПРИТЧ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВНЗ	55
2.1. Організація та проведення експериментального дослідження.....	55
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	75
Висновки до розділу II.....	79
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Поміж пріоритетних завдань Української держави особливої актуальності набуває проблема виховання висококультурної інтелектуальної творчої особистості, яка здатна забезпечити прогрес нації, вихід держави на рівень цивілізованих країн світу.

Розв'язання цього важливого завдання органічно пов'язане із сучасним осмисленням морального виховання, формуванням «Людини моральної», пошуком таких морально-етичних норм, які забезпечать повноцінне життя в усіх сферах людського буття. Система морально-етичних цінностей і відповідних ним норм є тим культурним кодом, який визначає загальнозначимі переваги в діяльності людей, інтегрує їх повсякденну поведінку в суспільне ціле, регулює соціальні конфлікти, визначає розумність і людяність способу життя. У зв'язку з цим проблема формування моральних основ культури поведінки студентів набуває виключної актуальності.

Моральність, моральні основні визначають життєздатність суспільства, повноцінне життя людини в ньому. Без них не діють належним чином економічні закони, не виконуються накази, розвалюються сім'ї, не забезпечує потрібних результатів навчально-виховна робота школи, а сама поведінка стає вихолощеною.

Рівень морального розвитку сприяють олюдненню суспільних відносин, взаємодії людей за суб'єктно-суб'єктною моделлю, зміст якої безпосередньо впливає на спрямованість і характер потреб, цілей, інтересів особистості. Будь-які порушення моральних норм або їх відсутність негативно відбивається на моральному і емоційному стані членів суспільства, їх фізичному та психічному здоров'ї. Неповага до гідності людей та їх

інтересів, відсутність доброзичливості та милосердя, нехтування справедливості та відповідальністю отьмарюють, обрублюють наше існування, призводять до спустошеності, егоїзму, моральної занедбаності та інших моральних рис. Безумовно, це не безневинні прогалини у вихованні, які мають значення лише для вузького кола людей. За певних умов зазначені недоліки перероджуються у загрозові для суспільства риси особистості і дають важкі наслідки. Вони негативно відображаються на організації праці людини в усіх сферах виробництва, продуктивності та якості продукції, що виробляється, морально-психологічному кліматі трудового колективу і, найголовніше, - на здоров'ї людини.

Таким чином, моральне виховання слід розглядати і як соціальну, і як педагогічну проблему, від успішного розв'язання якої залежить становлення і розвиток у студентів високих моральних якостей, інтелігентності і справжнього духовного багатства.

Важливе значення проблеми морального виховання підтверджується «Концепцією національного виховання»: «Виховуючи в молоді народні естетичні погляди, смаки, які ґрунтується на народній естетиці, національне виховання передбачає формування навичок гарної поведінки, доброзичливого ставлення до людей, вироблення умінь власноручно примножувати культурно-мистецькі надбання народу» [33, с.21].

Необхідність у більш глибокому вивченні проблеми вивчення морального розвитку підсилюється Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, прийнятою в 1989 році. У Конвенції вперше зафіксовано право кожної дитини вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, які її хвилюють. Допомогти реалізувати це право може правильне уявлення про одну із особливостей цивілізованого перетворення права людини в життя: права однієї людини закінчуються там, де починається права іншої людини.

Тому так важливо навчити студента поважати право вчителя, керівника навчального закладу, ровесника на шанобливе, коректне ставлення до них. За роки навчання в ВНЗ студент повинен усвідомити, що не можна ставити свої

інтереси вище інтересів інших людей, нехтувати їх бажаннями та почуттями.

Це все актуалізує проблему морального виховання студентів.

Чинники моральних основ культури поведінки студентів найрізноманітніші: сім'я, засоби масової комунікації, атмосфера навколишнього середовища, література, мистецтво тощо. Проте вирішальну роль тут відіграє ВНЗ, через яку проходить все підростаюче покоління. Саме в ВНЗ студенти можуть набути глибоких і міцних знань про моральні норми, досвід повноцінного спілкування, ціннісного ставлення до людини.

Моральне виховання студентів можна ефективно здійснюватись в урочній та позаурочній діяльності. Позаурочна діяльність є більш сприятливою для формування цього феномену. Це пояснюється тим, що зміст даної проблеми містить специфічні питання, які не входять до програми з навчальних предметів. Крім того, в позаурочній діяльності є можливість застосувати багатий арсенал форм, методів та засобів формування моральних якостей.

Виключного значення ця проблема набуває для студентів підліткового віку, що визначається їхніми віковими та психологічними особливостями.

Практика студентського виховання переконує, що неправильне почуття дорослості, прагнення до самостійності, самоутвердження не завжди моральними способами негативно впливає на поведінку підлітка. Як переконують спостереження, студенти, перш за все, починають копіювати зовнішній бік поведінки дорослих. Вони повторюють форми їх спілкування, характер, тон мови, манери, прагнуть бути схожими на дорослих одягом, зачіскою, ходою, жестами, які не завжди відповідають нормам моралі, проявляють грубість, некоректність, жорстокість і т.п.

У студентів виникає інтерес до свого внутрішнього світу, до переживань, пов'язаних з моральними питаннями та проблемами. Ростає їх самосвідомість, поглиблюється самооцінка – все це створює умови для формування моральних поглядів і понять.

Одним із ефективних засобів морального виховання студентів є притча. Притча — це жанр алегорично-дидактичної оповіді, що за змістом тяжіє до глибокої мудрості релігійно-філософського плану, її фабула підпорядкована єдиній ідеї, а відтак дидактичній меті твору. Алегоричністю цей жанр дещо наближений до байки, але, на відміну від байки, тут важлива стислість і влстудентисть викладу, допускається навіть відсутність розгорнутої сюжетної дії. В основі притчевої оповіді лежить порівняння, наповнене особливим символічним значенням. Притча, на відміну від байки, не спрямована на висміювання чи сатиричне зображення явища. Вона націлена на його осмислення з духовних позицій. «Притча не зображає, а повідомляє про певну ідею, покладаючи у свою основу принцип параболи: оповідь немовби віддаляється від даного часопростору і, рухаючись по кривій, повертається назад, висвітлюючи певне явище» [41,с.295]. Іншими словами, основна думка подається шляхом іносказання — означення явища чи предмета подається через називання іншого на основі їх подібності. Тобто реальний образ чи картина розкриваються не в прямій, а образно-алегоричній площині, а в уяві слухача ці дві площини зіставляються.

Спираючись на філософські, педагогічні, психологічні дослідження, наука дедалі активніше шукає шляхи поліпшення морального виховання особистості.

Ця проблема була об'єктом пошуків Г.Сковороди, М.Бердяєва, М.Драгоманова, В.Шинкарука, І.Зязюна та ін.

Моральне виховання знайшли своє відображення в працях філософів епохи Відродження М.Монтеск'є, Ж-Ж.Руссо, К.Гельвеція, Д.Юма, Б.Франкліна та інших. У їх етичних працях розкривається ідеал всебічного розвитку особистості, увага зосереджується на зовнішніх проявах культури поведінки в людських взаємних та манерах.

Проблема моральності набула розвитку в працях філософів М.Бердяєва, М.Драгоманова, І.Канта, І.Сковороди, Л.Фейєрбаха, які розглядали її в нерозривному зв'язку з соціальними та моральними ідеалами

майбутнього суспільства. Показником істинної моральності вони вважали внутрішню здатність людини здійснювати безкорисливі вчинки на основі доброї волі. Зовнішня сторона поведінки також враховувалась ними в її зворотньому впливі на розвиток моральних почуттів та розвиток особистості.

Аналіз численних праць сучасних філософів О.Дробницького, І.Зязюна, О.Капарського, В.Шинкарука дав нам підставу зробити висновок, що розвиток особистості, її виховання завжди є результатом взаємодії, контакту з соціальним середовищем, а якість її розвитку, вихованості визначається культурою соціального середовища. Зрозуміти еволюцію особистості можливо лише в контексті взаємодії останньої з середовищем.

Важливе значення для нашого дослідження мають наукові праці Карла Роджерса, зокрема книга «Взгляд на психотерапию. Становление человека», де автор дає поради про організацію повноцінних взаємин з людьми, які ґрунтуються на моральних основах [66,с.178].

Основні напрями наукової розробки різних аспектів морального виховання А.Макаренка, І.Огієнка, С.Русової, І.Стешенка, В.Сухомлинського, С.Шацького та ін. Теоретичні основи виховання у студентів моральних якостей, з'ясування їх суті й умов формування знайшли висвітлення в працях І.Беха, Л.Божович, О.Киричука, Г.Костюка, О.Скрипченка та ін.

Вагомий внесок у розв'язання проблеми морального виховання особистості зробили Б.Кобзар, В.Котирло, М.Красовицький, Ю.Приходько, Ю.Руденко та ін. Шляхи, засоби і методи формування моральних взаємовідносин у процесі спільної діяльності студентів висвітлюються в роботах В.Білоусової, К.Гавриловець, В.Киричок, Н.Рєпи та ін.

Моральному вихованню студентів у позааурочній діяльності значну увагу приділяли О.Богданова, Л.Канішевська, В.Коротєєва, Л.Нестеренко, Я.Романова, Л.Руднева, Н.Трофимова, М.Юр'єва та ін. Ними досліджені та експериментально перевірені ряд об'єктивних та суб'єктивних стимулів

розвитку почуттів і моральних уявлень студентів у процесі позаурочної роботи.

Безумовно, зазначені вище дослідження мають значну теоретичну та практичну цінність. Проте це не вичерпує можливість подальшої наукової розробки проблем морального виховання. Сучасний стан суспільного життя потребує переоцінки ряду моральних цінностей з урахуванням державної політики суверенної України в галузі освіти та виховання підростаючого покоління, формування його національної самосвідомості. Слід також урахувати і таку особливість: підходи до питань культури поведінки, етикету стали сьогодні більш демократичними, позбавленими надмірної ускладненості, вигадливості, набули рис природності і мудрості.

Акумулюючи досвід попередніх поколінь, зміст морального виховання покликаний допомогти нинішньому поколінню поводитись не тільки раціонально, а і морально, сприяти полегшенню спілкування між людьми. Сучасна соціально-педагогічна ситуація вимагає оновленого змісту поняття «морального виховання студентів», який ґрунтувався б на новій філософії виховання, ідеями якої є вчення про людину як найвищу цінність, «міру всіх речей». Тому виникла необхідність визначити основи морального виховання і показати їх якісно новий зміст, визначити і охарактеризувати форми вираження моральних основ у нових поняттях у сучасній педагогічній ситуації з позиції суб'єктно-суб'єктної взаємодії, ціннісного ставлення до людини.

Все це потребує теоретичної та практичної розробки нових підходів до досліджуваної проблеми. Крім того існує гостра необхідність у розробці педагогічних умов ефективного морального виховання студентів, що сприяли б управлінню цим процесом, який ґрунтуються на принципах демократизації та гуманізації.

Разом з тим залишаються недостатньо вивченими та обґрунтованими сучасні соціально-педагогічні умови ефективності роботи закладів освіти з морального виховання студентів у позаурочній та

позастудентській діяльності, бракує сучасних науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення форм і методів педагогічної діяльності, не проаналізовано роль притч та їх вплив на моральне виховання сучасних студентів.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки і практики у нашій країні однією з найбільш актуальних є проблема морального виховання підростаючого покоління. Будучи ефективним засобом формування особистості студентів моральне виховання має особливий і вагомий вплив на усі сторони навчально-виховного процесу, тому вивчення особливостей морального виховання у педагогічному процесі є важливим напрямом педагогічного дослідження.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та дослідити ефективність методики використання притч у процесі морального виховання студентів.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити теоретичний аспект проблеми морального виховання студентів.
2. Визначити особливості морального виховання студентів у сучасній соціально-педагогічній ситуації.
3. Розкрити виховний потенціал притч у процесі морального виховання студентів.
4. Розробити методику застосування притч у процесі морального виховання студентів та дослідити її ефективність у моральному становленні особистості.

Об'єкт дослідження - процес морального виховання студентів.

Предмет дослідження - зміст і методика застосування притч у формуванні моральних цінностей та орієнтацій у студентів.

Методи дослідження: *теоретичні* – вивчення наукової літератури, теоретичний аналіз та синтез на всіх етапах дослідження, вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду; *емпіричні* – опитування

(анкети, бесіди), діагностичні методи (тести, педагогічні ситуації),
обсерваційні методи (пряме, опосередковане спостереження).

Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні теоретичних положень, які в сукупності становлять цілісну систему ефективного морального виховання особистості студентів; дослідженні рівня сформованості моральної вихованості (передморальний, конвенціональний, постконвенціональний) старшокласників; визначені й апробації педагогічних умов морального виховання студентів за допомогою притч, які сприяють досягненню позитивного результату.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методики використання притч у процесі морального виховання студентів, яку можна використати в практичній діяльності педагогів загальноосвітніх шкіл.

Структура дипломної роботи: дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг дипломної роботи – 91 сторінка. Список використаних джерел 84 найменувань.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИТЧ У
ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ
ПЕДАГОГІЧНОГО ВНЗ.....

1.1. Мораль як суспільне явище

Проблеми молоді завжди привертали увагу науковців, але особливо актуальними вони стали у сучасній соціально-педагогічній ситуації. Цинізм, грубощі у спілкуванні з дорослими та ровесниками, жорстокість, інфантилізм, агресивність – усе це, на жаль, притаманне певній частині студентів. Та й чого ж можна очікувати, коли нас заповнили заокеанські телесеріали, відеофільми, порнографічна продукція. Така «культура» не здатна виховати в молодій людині нічого, крім аморальності та бездуховності. Доводиться навіть констатувати, що в нашому суспільстві панує сьогодні культ насильства і усе це цілеспрямовано «вбивається» у підсвідомість, одурманюючи юні душі.

Становлення в Україні якісно нової системи освіти здійснюється в умовах різкого загострення виховних проблем, посилення негативних явищ у шкільному середовищі. Причини цього містяться, перш за все, в економічній нестабільності і духовному розладі в суспільстві, зниження життєвого рівня значної частини населення. Адже у значної частини людей спостерігається розгубленість із-за втрати моральних цінностей, ідеалів, песимістичне сприйняття життя і, як наслідок, невизначеність у пріоритетах

загальнолюдських цінностей. Л.Е. Орбан-Лембрик визначає і характеризує три полюси в оцінці масовою свідомістю самих цінностей з точки зору моралі: у першому випадку мова йде про так званий моральний вакуум, коли панує всюдозволеність; у другому – віддається належне тільки цінностям ринку, світ оцінюється лише категоріями ціни, грошей, ділових відносин і третя частина людей продовжує дотримуватись традиційної для нашої культури точки зору: духовні цінності понад усе, отожд той, хто чинить не так є безпринципними, аморальними [56, с.74– 75].

Як свідчать соціологічні та психолого-педагогічні дослідження, у значної частини молоді спостерігається світоглядна індиферентивність, анархічні настрої, пасивність, втрата ідеалів, песимістичне сприйняття життя, відчуженість від дорослих. На фоні втрати моральних та загальнолюдських цінностей, зубожіння населення у суспільстві посилюються кримінальні тенденції, які активно проявляються у молодіжному середовищі: ріст асоціальної поведінки, правопорушень, злочинності, наркоманії та алкоголізму.

У молоді, зокрема у студентів, спостерігається негативне ставлення до суспільного обов'язку, відповідальності, соціально-корисної діяльності.

Відбувається нехтування освітою, професійною кваліфікацією як визначальною життєвою цінністю, значний спад інтересу студентів до культури, мистецтва, літератури, духовних цінностей.

У молодіжному середовищі, зокрема серед студентів, дуже помітним стає зміщення інтересу в бік масової розважальної культури, що збіднює духовне життя студентів, спостерігається втрата інтересу до цінностей класичної культури, мистецтва та літератури. В країні ще немало негативних явищ, які подаються завобами масової інформації читачам, слухачам, глядачам у неприпустимо великих дозах. А це у формі знань та переживань може перетворитись в одну із домінант свідомості дитини в її відносинах зі світом. В цих умовах образ світу в уяві юного громадянина деформується,

викликає іноді важкі психічні недуги, недовіру, безперспективність, формує психологію покоління без майбутнього.

Перехід до ринкових відносин, які ще далекі від цивілізованих, процвітання дикого бізнесу набувають спотворених форм. Бізнес прийшов до нас із такими аморальними проявами, як жорстокість, організована злочинність, хабарництво, шахрайство, крадіжки тощо. Велике занепокоєння викликає загальне озлоблення, яке з'явилося в суспільстві. Добра, прядна та милосердна людина стає рідкістю.

Перехід до нових економічних, соціальних, політичних відносин вимагає відповідного рівня культури і моральності суспільства. Недооцінка цих важливих факторів повноцінного життя призвела до того, що наше суспільство гостро відчуває дефіцит вихованості, ціннісного ставлення до життя, до іншої людини.

Погіршуються умови життя і виховання студентів у сім'ї: неповага, жорстокість батьків і дорослих штовхають студентів до втечі з дому, бродяжництва, в окремих випадках навіть до самогубства. Це ускладнюється тим, що сучасна ситуація породила і продовжує породжувати нові труднощі у вихованні студентів. Серед них проблеми виховання духовності, культури студентів в умовах розпаду моральності.

У ВНЗх нерідко простежується застарілий дисциплінарний підхід, де спостерігається: вимушена лінія поведінки вчителя, реалізація програм, які підкоряються вимогам керівництва, студент часто розглядається як об'єкт виховного процесу; залишаються провідними такі види спілкування як настанови, роз'яснення, заборони, вимоги, погрози, покарання, нотації.

Всі вищезазначені негативи, процеси та явища визначають низький рівень морального виховання студентів, негативно відображаються на їх духовності, не сприяють ціннісному ставленні до життя і людини.

В умовах дегуманізації суспільних відносин, підкорення їх потребам ринку, девальвації й релятивізації моральних цінностей, втрати виховних ідеалів, відчуження людей один від одного важливим є пошук ефективних форм, методів

та засобів морального виховання студентів. Наукова проблема морального виховання змістовно спирається на поняття «мораль», «моральність». Для того щоб окреслити головний зміст процесу морального виховання, потрібно звернутись до вітчизняної традиції тлумачення цього поняття.

Поняття «мораль» і «моральність» (від лат. *mor, moris* – норов, вдача, звичаї) як сукупність норм поведінки, спілкування та взаємин, що прийняті в соціумі, мають фундаментальне значення для теорії морального виховання. Мораль є однією з форм суспільної свідомості, системою уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, норм, що регулюють діяльність людей.

У короткому словнику поняття моральності прирівняне до поняття мораль. «Мораль (латинське *mores*-звичаї) – норми, принципи, правила поведінки людей, а так само саме людську поведінку (мотиви вчинків, результати діяльності), почуття, судження, в яких виражається нормативна регуляція відносин людей один з одним і суспільним цілим (колективом, класом, народом, суспільством)» [71, с.287].

В.І. Даль тлумачив слово мораль як «моральне навчання, правила для волі, совісті людини». [17, с.345] Він вважав: «Моральний – протилежний тілесному, плотському, духовний, душевний. Моральний побут людини важливіше побуту речовинного».

З роками розуміння моральності змінилося. У Ожегова С.І. ми бачимо: «Моральність – це внутрішні, духовні якості, якими керується людина, етичні норми, правила поведінки, що визначаються цими якостями» [55, с.318].

Мислителі різних століть трактували поняття моральності по-різному. Ще в стародавній Греції в працях Аристотеля про моральне людині говорилося: «Морально прекрасним називають людину досконалої гідності... Адже про моральну красу говорять з огляду чеснот: морально прекрасним називають справедливу, мужню, розсудливу і, взагалі, яка володіє всіма чеснотами людину» [1, с.62].

Ян-Амос Коменський, відомий чеський педагог, основоположник педагогіки як науки, мету виховання вбачав у формуванні високих моральних якостей, вважаючи, що коли не виховувати їх з дитинства, порушиться гармонія особистості. Найважливішими людськими якостями вважав мудрість, справедливість, чесність, поміркованість, мужність (наполегливість у праці). Наголошував на важливості у моральному вихованні прикладу поведінки вчителів, дорослих, батьків, систематичного привчання студентів до корисної діяльності, виконання встановлених моральних правил. На його думку, цей процес відбуватиметься тим ефективніше, якщо вихованці будуть більше захищені від шкідливого впливу аморальних людей, від усього, що могло б негативно вплинути на їхню моральність. Особливо застерігав педагогів від дитячого неробства. Проте у висловлюваннях про моральне виховання відчувається сильний вплив релігії, більше уваги приділяється виробленню благочестя, звичок слідувати Святому Письму [28, с.76].

Значне місце у творчості А.С. Макаренка посідають думки про моральне виховання підростаючого покоління. Він вважав за потрібне запровадження у

ВНЗх теорії моралі, пропагування у переконливій формі таких якостей, як воля, мужність, стриманість, повага до жінки, до дитини, до літньої людини, пошана до себе, теорія вчинків, свідомо дисципліна тощо. При цьому наголошував на необхідності підтримки цих теоретичних положень досвідом колективу і постійними вправами [48,с.113].

А Ніцше вважав: «Бути моральним, етичним – означає надавати послух здавна встановленому законом або звичаєм». «Мораль – це зазнайство людини перед природою». У науковій літературі вказується, що мораль з'явилася на зорі розвитку суспільства. Визначальну роль у її виникненні зіграла трудова діяльність людей. Без взаємодопомоги, без визначених обов'язків стосовно роду людина не змогла б вистояти в боротьбі з природою. Мораль виступає як регулятор взаємовідносин людей.

За висловом О.Павловської, мораль є сукупністю цінностей, що орієнтують людей у практичних відносинах. Це ідеали, норми, принципи, погляди на добро й зло, на сенс життя, на гідність, на честь, на всю систему відносин особистісного і суспільного [28 с.91].

На думку І.Беха, моральність є «формою суспільної свідомості відносно двох сфер – світу людей і світу речей – може виступати і як суб'єкт-суб'єктне, і як суб'єкт-об'єктне ставлення» [5, с.8]. Тому, в нашому визначенні, моральність несе в собі моральні цінності й ідеали, що відображають рівень розвитку окремої людини й народу в цілому. Будучи ядром особистості, моральність визначає характер життєвої позиції людини й результати її діяльності.

Моральне виховання особистості в сучасних умовах розвитку суспільства – проблема, що хвилює вчених різних галузей наук. Аналіз і порівняння тлумачення терміну «моральне виховання» зарубіжними та вітчизняними вченими показав, що незважаючи на спільні елементи в розумінні його існують відмінності.

Термін «моральне виховання» в зарубіжних працях трактується як «moral development» (моральний розвиток) або «moral education» (моральна

освіта). Проте провідні сучасні науковці України притримуються висновку, що таке визначення не відбиває всієї складності проблеми морального виховання, обмежує її лише оволодінням знаннями про сутність моралі, уявленням про моральні цінності [37, с.29]. Термін «моральне виховання» в педагогічній науці є широкоживаним, але не має «чіткої визначеності», на що вказував І.Бех. Так, учений пояснював, що виховну технологію ототожнюють з виховними методами.

Аналізуючи методологічні основи проблеми морального виховання особистості, ми звертали увагу на сукупність вихідних філософських, педагогічних, етичних та естетичних ідей, що знайшли прояв у основних тенденціях щодо трактування сутності морального виховання: антропоцентричної, теоцентричної, соціоцентричної. Таку класифікацію ми знаходимо у О.Вишневського та В.Білоусової. На думку О.Вишневського, антропоцентрична тенденція ґрунтується на системі вартостей віри в Людину – без Бога [10, с.81]; теоцентрична тенденція характеризується вірою в існування Вищого Абсолюта, «що втілює ідеал Добра» [10, с.80]; особливість соціоцентричної тенденції в моральному вихованні полягає в тому, що вона спирається на «замовлення вождів», відповідно до потреб ідеології, та визначається суспільними умовами, нормами й принципами, що формуються або є прийнятими в даному суспільстві [10, с.90].

Цієї ж думки дотримується В.Білоусова, яка також поділяє різні підходи до систем виховання й визначає три тенденції: *антропоцентричну* («базові цінності цього виховання – самореалізація, автономність, користь, щирість, індивідуальність» [6, с.38-39], *соціоцентричну* («найвищою цінністю виступає людство в цілому») [6, с.38] та тенденцію, що спирається на *релігійні виховні традиції* (основні цінності – «християнське милосердя, довіра, терпимість, мужність, скромність») [6, с.157].

Представники антропоцентричної тенденції відстоюють думку щодо абсолютної цінності особистості. Виправдовуючи природні риси характеру людини, вони надають священне забарвлення її бажанням, почуттям,

прагненням. Ідея гуманізму, що виникла на основі язичницьких навчань давніх народів, містицизму та окультизму набула великого значення в європейському менталітеті епохи Відродження, а згодом – у різних педагогічних і філософських системах персоналістичного, екзистенціального й теософського змісту. Крайнім вираженням цієї тенденції було ствердження егоїзму, гедонізму, прагматизму, цинізму, індивідуалізму, вседозволеності [47, с.172].

Представники теоцентричної тенденції розуміли людину як об'єкт вищої Божественної любові. Особистість вимагала права на індивідуальність, і при цьому її виховання мало спиратися на принцип любові й поважне ставлення до інших. У цьому випадку моральне виховання особистості обумовлювало створення соціокультурного ідеалу, що мало такі моральні якості, як милосердя, терпіння, цнотливість, лагідність, смиренність тощо. «Сутність морального виховання, – писав О.Вишневський, – полягає в тому, що людина утверджує в собі свою природну схильність до добра та готовність відстоювати його в собі та в навколишньому житті. Це виховання зорієнтоване на засвоєння людиною абсолютних вічних норм співжиття, які носять універсальний, вселюдський характер і являють собою необхідний елемент людяності» [10, с.89-90].

Учені, які працювали в соціоцентричному напрямі, вимагали від особистості служіння колективу, повного підпорядкування вимогам моральних норм навколишнього суспільства, де вища цінність – соціум. Негативним аспектом даної тенденції виступав корпоративізм, коли сенс життя зв'язувався зі спільністю поглядів приватних інтересів обмеженої групи людей, де місце морального виховання особистості посідає ідеологія.

О.Вишневський, підкреслюючи значущість морального виховання для демократизації українського суспільства, вказував, що шлях до успіху в сучасному українському вихованні веде тільки через моральне відродження, й практичне завдання вихователя полягає в удосконаленні того середовища, в якому живе студент(стосунків у сім'ї, ВНЗ, інституті; змісту освіти; методів навчання тощо), а також в «демонструванні» власного ставлення до світу (до

фактів, подій, людей, літературних образів, історичних постатей тощо).

Учений вказував, що потрібно намагатися вчасно надати вихованцеві моральну допомогу своєю порадою та прикладом [10, с.105-106].

Б.Чижевський, характеризуючи національну систему виховання в умовах державотворчого процесу в Україні, вказував, що моральне виховання особистості має базуватися на поєднанні освіти й національної культури, де вся система виховання розглядалася як гарант демократичності суспільного устрою та державотворення й слугувала ефективним засобом, за допомогою якого держава й попередні покоління мали можливість формувати людей за своїми аналогами. Побудова ж демократичного суспільства, на думку вченого, має базуватися на національній ідеї, любові до Батьківщини, класичній культурі й спрямовуватися в площині Я-концепції особистості, творчої особистості, громадянина, патріота України [28, с.82].

М.Стельмахович, досліджуючи виховні цінності підростаючого покоління в Україні, підкреслював, що система освіти повинна виховувати високоморальну особистість на засадах національних надбань:
«... Мудрість нашого народу йде від діда-прадіда, вітця-матері, родини, рідної оселі й материнської мови, землі-годувальниці, від ясного неба й світлого сонця, матінки-природи, від доброго серця й щирої душі, глибоких людських почуттів і переживань, кришталевої чесності й людяності, світлої духовності, сердечної любові до студентів, духу Матері-України» [28, с.131].

В.Білоусова розглядала моральне виховання як спеціально організовану міжособистісну взаємодію педагога з вихованцем на основі норм і принципів гуманізму. Під гуманізацією виховання педагог розуміла олюднення відносин, що забезпечить морально-емоційну атмосферу взаємного розуміння, поваги й турботи про іншого, безкорисливого ставлення до кожної особистості не як до засобу досягнення власних інтересів, а як до мети. «У цьому випадку, – підкреслювала педагог, – інший сприймається як вища життєва цінність, викликаючи адекватне сприйняття ставлення до себе» [6, с.187].

Здійснивши аналіз останніх досліджень, ми дійшли висновку, що термін «моральне виховання» розглядається як: «суспільне явище, що підпорядковується законам суспільного розвитку» [49, с.5]; «процес, специфічні функції якого здійснюються за своїми власними правилами та закономірностями»; «цілеспрямований вплив старшого покоління на молодше з метою вироблення в нього стійких моральних якостей» [30, с.7]; «стрижень гармонійного розвитку особистості» [30, с.7]; «форма трансформації досвіду й сфера реалізації людської моральної культури»; «корекція поведінки, виправлення бажань і почуттів, культивування чеснот на рівні мотивів діяльності» [27, с.6]; «виховання моральних якостей, вироблення умінь і навичок моральної поведінки, формування гуманних взаємин» [27, с.1-2].

Моральне виховання особистості має на меті формування моральної вихованості, яка передбачає систему моральних знань, умінь, навичок, переконань, поглядів, норм. Завдання морального виховання ми визначили як процес трансформації суспільно значущих норм, принципів, регулюючих взаємовідносини, загальнолюдські моральні цінності в індивідуальні якості й формування на цій основі відповідних моральних якостей.

На основі логіко-семантичного й лінгвістичного аналізу було визначено близько ста моральних понять, які характеризують шукані якості. Наприклад, благородство, старанність, смирення, делікатність, піклування, шанобливість, скромність, лагідність і т.п. У зв'язку з цим відзначимо, що О.Вишневський включав перелік специфічної групи вартостей, серед яких ми виділили моральні якості особистості, що покликані підвищити рівень моральної вихованості: доброта, чесність, справедливість, щирість, гідність, милосердя, любов, прощення, великодушність, мудрість, самовідповідальність, вірність, толерантність, гостинність, відкритість, мужність, героїзм, злагода, рішучість, доброзичливість, правдомовність, оптимізм, поміркованість, лагідність, урівноваженість, терплячість, старанність, ініціативність, працьовитість, самостійність, шляхетність, ощадливість [10, с.110-112].

Слід відзначити, що визначення акцентують увагу лише на одному соціальному аспекті виховання. На наш погляд, педагогічні завдання морального виховання не можна обмежувати простим переліком моральних якостей. Ізольовані, абстрактно взяті, вони не здатні слугувати безпосередньою метою морального виховання особистості, тому що ці якості набувають свого розкриття лише в контексті цілісної особистості.

Таким чином, на основі теоретичного аналізу праць сучасних українських учених-педагогів ми визначили моральне виховання особистості як складний динамічний процес, що забезпечується безперервним зростанням якісних змін особистості до рівня, який відповідає потребам сучасного суспільства. Як цілеспрямований процес, він оптимально дієвий, коли організується вихователем з урахуванням взаємодії суб'єктивних і об'єктивних чинників і здійснюється в процесі моральної діяльності, яка спрямовується на утвердження моральних принципів, норм, що регулюють моральні відносини.

Зовнішній розвиток людства повинен супроводжуватися духовним розвитком, свого роду, моральним відродженням, яке стає підґрунтям для розвитку людства. Г. Сковорода говорив: «Що може бути шкідливіше за людину, котра володіє знаннями найскладніших наук, але не має доброго серця?» Виховання підлітків і юнацтва в дусі загальнолюдської моралі — першорядне і вузлове завдання сучасної школи [26, с.89].

Моральне виховання розглядається в сучасній педагогіці, як цілісний процес, спрямований на формування у студентів та молоді моральної свідомості, моральних почуттів та моральної поведінки, а також моральних рис особистості, які визначаються загальноосвітньою програмою. В процесі виховання суспільні норми перетворюються у внутрішні регулятори поведінки кожної людини. Усвідомлені і засвоєні людиною моральні принципи набувають нових функцій саморегуляції, стають основою самовдосконалення особистості. Моральне виховання входить у систему формування цілісної

особистості, яка характеризується єдністю свідомості, моральних мотивів поведінки і суспільно-корисної діяльності.

Моральна свідомість як один з елементів моралі, являє собою її ідеальну, суб'єктивну сторону. Моральна свідомість - форма суспільної свідомості і одночасно сфера індивідуальної свідомості особи, оскільки це своєрідний сплав почуттів, уявлень, оцінок і самооцінок, поглядів і переконань людини. Маючи на увазі, що свідомість людини за своєю природою є цілісною, треба підкреслити, що індивідуальна моральна свідомість - це специфічна ділянка людської свідомості, яка виокремлюється лише теоретично. Індивідуальна моральна свідомість визначає внутрішній світ окремої людини, формує уявлення про добро і зло, обов'язок, совість, про вищі цінності тощо, і виявляє себе не тільки раціональним способом, але і через моральні почуття (совісті, обов'язку, справедливості)[7, с.114].

Моральна свідомість існує як суспільна й індивідуальна. Перша формується суспільним способом життя, друга — є наслідок виховного впливу суспільства і спеціальних виховних організацій. Предметом морального виховання є індивідуальна моральна свідомість. Компонентами моральної свідомості є моральні переконання і моральні оцінки.

Моральні переконання — це внутрішньо-прийняті особистістю, укорінені в її свідомості уявлення і поняття про добро і зло, про правильні і неправильні моральні відносини. Це, інакше кажучи, стійкі, тверді погляди людини на свою власну поведінку, поведінку інших людей. Завдання школи полягає в тому, щоб учні глибоко усвідомили зміст і значення справжніх моральних цінностей, справедливості, принциповості, честі, гідності, обов'язку, совісті і відповідно до них поводитися, неухильно керувалися ними на кожному кроці свого життя.

Моральна оцінка — це внутрішня міра, якою користується людина у своєму ставленні як до своєї власної поведінки, так і поведінки інших людей, суспільних подій і явищ. Вона обумовлюється досвідом людини, її світоглядом, інформацією про предмет оцінки. Структура моральної оцінки

включає об'єкт оцінки, суб'єкт, оціночні критерії. Моральна оцінка має винятково важливу роль у становленні особистості і її моральної свідомості.

Тісно пов'язана із потребами, інтересами, почуттями, вона об'єктивно відображає її ставлення до дійсності, її моральне обличчя виявляється моральна оцінка у її судженнях [42, с.170].

Моральна свідомість виступає у єдності з моральними почуттями людини, яка бореться за ідеали. Виховання моральної свідомості нерозривно поєднане із формуванням у підлітків і молоді оцінного ставлення до явищ дійсності, яке виявляється в актах поведінки і служить її мотивом. На основі моральної свідомості і почуттів формуються моральні звички — усталені, міцно закріплені внаслідок багаторазового повторення практичні способи поведінки людини. Перетворившись на звички, норми поведінки виступають як постійний важіль всієї життєдіяльності особистості. Людина, в якій виробились стійкі моральні звички, завжди діє відповідно до своїх переконань, почуттів, тому що діяти, поводитися інакше вона просто не може — звички стали її натурою, невід'ємною якістю її характеру. Обов'язок школи, педагогів — формувати в студентів-студентів тільки такі звички поведінки в колективі, в сім'ї, в суспільстві, які відповідають вимогам загальнолюдської моралі.

Формування моральної свідомості, почуттів і звичок — це єдиний процес, наслідком якого є створення морально повноцінної, духовно багатой і щасливої людини нового світу.

Мораль не можна зводити тільки до моральної свідомості. Відомо, що людина не може існувати поза суспільством. Саме у суспільстві виникають *моральні почуття* між людьми, які є лише одним з видів, що існують у суспільстві. Моральні відносини різняться за змістом, формою, способом соціального зв'язку між суб'єктами відносин. Специфікою цих відносин є те, що в них реалізуються моральні цінності і ідеали; що моральні відносини виникають не стихійно, а свідомо і вільно; що моральні відносини не існують у «чистому» вигляді, а є компонентом, стороною інших відносин

(господарчих, політичних, релігійних тощо). На моральні відносини впливає багато різних чинників, як то: особливості традицій і звичаїв, культури, релігії.

Третій структурний елемент моралі - *моральна поведінка*. Мораль як така реалізується в певних людських вчинках, поведінці людей, в людській активності. Первинним елементом моральної діяльності є вчинок, оскільки в ньому втілюються, реалізуються моральні цілі, мотиви, орієнтації. Саме тоді можна говорити про діяльність як моральну, коли в чинок, поведінка людини, мотиви вчинку або поведінки можуть бути співвіднесені з уявленнями про добро і зло, справедливе чи несправедливе, гідне людини чи ні. Звичайно моральна діяльність – це тільки морально вмотивовані дії. Дуже важливо знати наміри людини, моральні мотиви здійснюваних нею вчинків, дій протягом певного часу. Тоді ми говоримо про поведінку людини, яка є об'єктивним показником її морального обличчя.

Всі три структурні елементи моралі тісно пов'язані один з одним. Моральна свідомість втілюється у дії і вчинки людей, де особистість не тільки демонструє особисту моральну позицію, а й обґрунтовує її, оскільки це є вибір моралі, цінностей, які стоять за нею. В той же час вчинки і дії відбуваються у людських стосунках, набувають соціального сенсу, справляють вплив на суспільну моральну свідомість [42, с.174].

Для розуміння сутності моралі необхідно звернутися і до функцій, які виконує мораль у суспільстві. Функції моралі - це ті ролі які вона відіграє в суспільстві, забезпечуючи його цілісність, виживання і розвиток.

Дослідники виокремлюють *регулятивну, виховну, пізнавальну, оцінно-імперативну, орієнтуючу, мотиваційну, комунікативну*, і деякі інші функції моралі. Регулятивна функція вважається головною, оскільки мораль направляє і коректує практичну діяльність людини. При цьому активний вплив моралі на суспільні відносини здійснюється через індивідуальну свідомість і поведінку. Справа в тому, що кожна людина сама вибудовує свою позицію, орієнтуючись на моральні цінності. Відбувається свого роду

саморегуляція особи і саморегуляція соціального середовища в цілому. Саме мораль надає людині найбільш важливі глибинні орієнтири, саме моральні цінності є центром всього духовного світу особи і впливають і на її політичні позиції, і на відношення до існуючого права, і на оцінку тих чи інших релігійних вчень або витворів мистецтва. Крім того, як уже зазначалося, мораль ставить до людини максимальні вимоги і спирається на авторитет громадської думки і на власні моральні переконання. Відмічаючи важливість регулятивної функції моралі, яка є своєрідним синтезом всіх інших функцій, необхідно в той же час визнати, що мораль не є всесильною.

В педагогічній літературі питання морального виховання знаходило своє відображення в дослідженнях О.С.Богданової, Б.Т.Ліхачова, А.С.Макаренка І.Ф.Свадковського, І.С.Мар'єнко, М.І.Болдирєва, М.І.Рожкова, І.Ф.Харламова. Основні напрями наукової розробки різних аспектів морального виховання молодших студентів відображені в працях В.Духновича, Н.Крупської, А.Макаренка, І.Огієнка, С.Русової, І.Стешенка, В.Сухомлинського, С.Шацького та ін.

Теоретичні основи виховання у студентів моральних якостей, з'ясування їх суті й умов формування знайшли висвітлення в працях І.Беха, Л.Божович, О.Киричука, Г.Костюка, О.Скрипченка та ін.

Вагомий внесок у розв'язання проблеми морального виховання особистості зробили Б.Кобзар, В.Котирло, М.Красовицький, Ю.Приходько, Ю.Руденко та ін. Шляхи, засоби і методи формування моральних взаємовідносин у процесі спільної діяльності студентів висвітлюються в роботах В.Білоусової, К.Гавриловець, В.Киричок, Н.Рєпи та ін.

Моральному вихованню студентів у позаурочній діяльності значну увагу приділяли О.Богданова, Л.Канішевська, В.Коротєєва, Л.Нестеренко, Я.Романова, Л.Руднева, Н.Трофимова, М.Юр'єва та ін. Ними досліджені та експериментально перевірені ряд об'єктивних та суб'єктивних стимулів розвитку почуттів і моральних уявлень студентів початкових класів у процесі позаурочної роботи.

Серед провідних завдань морального виховання особливої уваги набуває формування у студентів громадянської відповідальності, активної життєвої позиції, як стрижневої моральної якості. Позиція особи визначає й ставлення до Батьківщини, до людей інших національностей, до громадських інтересів та суспільної праці [30, с. 14].

Зміст виховної роботи повинен відповідати психологічним особливостям студентів. Забезпечуються по-перше, доступність і поступове ускладнення конкретного змісту засвоюваних студентами моральних норм, по-друге, відповідність способів виховного впливу до віку і розвитку студентів. Необхідно також мати на увазі, що всі сторони й елементи процесу морального виховання виступають в нерозривному зв'язку.

Студенти починають усвідомлювати в доступній формі суть цієї великої мети, за здійснення якої бореться соціум. У цьому віці дитина поступово переносить любов до своєї сім'ї, до своєї школи, до міста, села, де вона живе, на всю Батьківщину, на все наше суспільство. Поступово вони починають усвідомлювати значення праці в житті суспільства, у них виховується повага і любов до людей і до самої праці. Вони навчаються дбайливо ставитись до наслідків трудової діяльності. Викладач виховує у студентів товариські відносини, формує у них уявлення про дружбу і товаришування, виховує звичку жити і працювати в колективі, ввічливо ставитись до товаришів і до старших, допомагати їм. У кожного студента виховується вміння підкорятись волі колективу, розпорядженням і наказам дорослих, вчасно виконувати доручену роботу, дотримуватись режиму праці і відпочинку, разом з іншими дітьми починати і завершувати роботу, виявляти наполегливість, доводити розпочату справу до кінця. Вони переконуються, що в колективі треба боротись проти підлабузників, проти тих, хто списує, підказує, користується чужою працею. У них виховується прагнення додержувати свою обіцянку, критичне, вимогливе ставлення до виконуваної роботи, вміння оцінити й якість [80, с.160].

В такому віці вони усвідомлюють поняття про скромність. Студенти повинні знати, що скромний студент з повагою ставиться до своїх батьків, учителів і всіх дорослих, стримано оцінює свої успіхи, не вихваляється ними і не заздрить успіхам інших. У них має бути сформована звичка самокритично оцінювати свою поведінку і не хизуватися перед товаришами своїми достоїнствами, становищем своїх батьків.

У студентів кругозір студентів значно розширюється. Студенти вже усвідомлюють свою роль для суспільства, мають ясні уявлення про боротьбу за мир у всьому світі, про перемоги вітчизняної науки та ін. На цій основі формуються патріотичні почуття і переконання. В них розвиваються почуття любові до усього світу і ненависті до експлуататорів, до тих, хто принижує гідність людини, хто зневажає людину. Водночас розширюються можливості студентів у нагромадженні позитивного морального досвіду. Учні-підлітки можуть брати систематичну участь у громадській діяльності, вони глибше, ніж молодші студенти; усвідомлюють значення праці для забезпечення суспільного добробуту. У студентів формується розуміння необхідності чітко організованої праці, виконання колективних завдань виробляються звички шанувати свій час та час інших, наполегливо перемагати труднощі. У цьому віці студент здатний, без нагадування дорослих, виявляти дисциплінованість, допомогати в організації праці класу, утримуватися від бажання відкласти незавершену справу [62, с.206].

Учні такого віку дізнаються про людську честь і гідність, у них формуються сталі звички чесно виконувати свої навчальні і трудові обов'язки, додержувати слова, правильно сприймати критику з боку, переборювати власні вади, визнавати свої помилки, відповідально ставитись до дорстудент.

В студентів-підлітків формується більш глибоке розуміння таких понять, як скромність, чесність, правдивість. У цьому віці вони вже повинні мати уявлення про принциповість, розуміти різницю між принциповістю впертістю, знати, який зв'язок існує між принциповістю та переконаннями

людини, між принциповістю і вибором життєвої мети. У них формується прагнення бути послідовними у своїх вчинках, за всяких умов діяти відповідно до норм загальноприйнятої моралі. З'являється самооцінка і здатність до саморегулювання.

У студентів зміст морального виховання розширюється й ускладнюється. Старшокласники можуть вже широко і всебічно розуміти суть свого основного обов'язку, мати твердий погляд на працю, як на справу честі і доблесті, виявляти творчу ініціативу в своїй діяльності. Відповідальне і творче ставлення до праці стає найважливішою моральною рисою студентів.

Студенство — це той період, коли в студентів значно поглиблюються уявлення про суспільну моралі, про моральну відповідальність кожного за суспільні справи, за згуртування і розвиток колективу. Хлопці та дівчата повинні не тільки дотримуватись правил соціального співжиття, а й рішуче, на полегливо боротися за виконання цих правил кожним членом колективу.

Рисою характеру людини стає в такому віці почуття громадянської честі і гідності. Навчаючись в ВНЗ, студент мусить розуміти зв'язок і залежність між честю своєю власною і честю колективу, розглядати свою поведінку з цього погляду, правильно розуміти моральну гідність хлопця та дівчини, знати, що таке совість і в чому полягає особисте щастя. Студенти повинні долати вади своєї поведінки та поведінки своїх товаришів — їхню самовпевненість, зарозумілість та ін. У цьому віці учні усвідомлюють, що принциповість — невід'ємна риса загальнолюдської моралі [52, с.43].

Моральний розвиток студентів — складний процес. Відбувається він не за формальними ступенями і не рівномірно. Крім того, не можна не зважати на особливості індивідуального розвитку студентів різного віку. Тому й поділ змісту морального виховання за віковими періодами має лише орієнтовний характер.

Враховувати вікові особливості у моральному вихованні дуже важливо. Моральні якості студентів формуються передусім під впливом прикладу і

авторитету старших, дорослих, а також під впливом режиму життя і праці. Від того, наскільки уміло застосовуються у вихованні цього віку саме ці методи, залежить дієвість всіх інших методів.

В цьому віці починають бурхливо розвиватися моральні почуття, і це позначається на всьому житті людини. Турбота, ласка з боку рідних, радість, яка оточує дитину в здоровій, згуртованій сім'ї виховують у студентів почуття любові до батьків, сестер, братів, породжують прагнення піклуватися про них. Приклад батьків, старших членів сім'ї стає для дитини тим животворним джерелом, з якого виростає поступово почуття любові до людей, до народу, до Батьківщини. Але почуття студентів у цьому віці не тільки легко збуджуються, а й легко зникають, викликаються явищами позитивними, і явищами негативними. Тому батьки і вчителі зобов'язані виявляти велику чуйність до дитячих переживань, постійно підтримувати позитивні переборювати негативні почуття [63, с.78].

Без виховання почуттів людяності, чуйності не можна уявити виховної роботи з підлітками. А для того щоб такі почуття виховувались, потрібні і позитивний приклад старших і такі моральні відносини в колективі, в основі яких лежала б турбота про інших людей, про товаришів, про батька й матір. Великої уваги в цей період потребує розвиток вольових якостей. Викладач створює режимні умови для дисциплінування волі і вироблення позитивних моральних звичок. Звичка виконувати певні вимоги стає основою для виявлення вольових актів. Так, учитель домагається від студентів дотримуватись на уроці твердого порядку, бути уважними, старанно працювати. Чутливість до добра і зла треба берегти й зміцнювати в дитячій душі як велику моральну цінність.

Розвиток моральних почуттів підлітків, а також їхнього прагнення дотримуватись власних переконань змушують педагога все частіше вдаватись до роз'яснення етичних норм. Викладач використовує кожну нагоду, щоб на яскравому і переконливому матеріалі розкрити перед студентами суть того чи іншого принципу моралі. Найдійовішим методом

виховного впливу тут виступає етична бесіда, яка спонукає студентів замислюватися над моральними питаннями, виносити свої міркування на суд товаришів. У підлітковому віці загострюється почуття відповідальності перед колективом, створюються міцні товариські і дружні зв'язки. Дружба, що виникає в цьому віці іноді залишається на все життя. У зв'язку з цим треба широко використовувати позитивні приклад товаришів, налагоджувати дружбу, створювати про кожного з вихованців громадську думку, яка б допомагала йому духовно збагачуватись, сприяла б розвитку позитивних сторін його характеру.

Студентський вік— це період шукання морального ідеалу. Студент створює собі улюблений моральний образ, який і прагне наслідувати, намагається виробити в себе відпові цьому образу риси. І тут виступає певна різниця у вимогах до ідеалу, які ставлять хлопчики і дівчатка. Звичайною вимогою до ідеального образу є героїчність. Але коли хлопчики неодмінно вимагають героїчності яскравої, не буденної, то дівчаток захоплює переважно твердість, мужність у боротьбі з власними вадами, в подоланні їх у щоденній наполегливій праці для суспільства. Цей потяг до наслідування ідеальним образам має виняткове значення для формування у вихованців високих життєвих інтересів і прагнень [63, с.92].

По-новому осмислюються вихователем і спроби спонукання до моральних вчинків. В середньому віці на перше місце виступає колектив, який ставить перед кожним вихованцем тверді вимоги і змушує його цілою системою заходів відкорятися їм.

Характерною ознакою розвитку волі в середньому шкільному віці є те, що підліток уже сам, свідомо підкоряючись власним переконанням, може виховувати свою волю, удосконалюючи свій характер. У зв'язку з цим режим життя і поведінки може виступати як наслідок власної активності вихованця. Відомо, що багато видатних людей у підлітковому віці виробляли для себе правила поведінки, послідовно і систематично їх виконували. У щоденниках, листах, записках студентів цього віку можна знайти спеціальні «клятви»,

«зароки», «присяги» і т. п., у яких з суворою вимогливістю визначені певні вимоги до себе. Враховуючи це, Викладач повинен не тільки і не просто вимагати від підлітків виконання режиму, а скеровувати їхню волю й активність на самовиховання і самовдосконалення.

Метою сучасного ВНЗ стає виявлення умов ефективного формування моральної культури студентів. Проблема відродження моральної культури та духовності підштовхують вітчизняну філософську та педагогічну думку до нового осмислення таких понять, як моральність, моральна культура та моральні цінності.

Моральність охоплює моральні погляди, переконання, почуття стосунки, поведінку людей. Моральна культура формується на основі моральної свідомості, яка є результатом морального виховання [28, с.72].

Моральне виховання – це виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Моральна свідомість – це одна із сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні відношення і регулює моральний бік діяльності людини.

Складовими моральної культури є культура етичного мислення, культура почуттів і культура поведінки, які визначають рівень опанування вихованцем морального досвіду суспільства, спроможність цілеспрямовано й послідовної дотримуватись моральних цінностей, норм, принципів та готовність до постійного самовдосконалення. Л. М. Толстой стверджував: «Думай добре, а думки переростуть у добрі вчинки» [76, с.93].

Цінності – це певні загальні норми та принципи, які визначають направленість людської діяльності, мотивацію людських вчинків. Істинно добродійною і мудрою є та людина, яка знає, що таке високі моральні та духовні цінності і та, котра діє відповідно до них. У сучасному розумінні цінності – це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного

порядку, які мають об'єктивну позитивну значимість і здатні задовольняти певні потреби людей.

Отже, моральні цінності – одна із форм виявлення моральних ставлень суспільства. Під цінностями розуміють, по-перше, моральне значення, гідність особистості і її вчинків чи моральні характеристики суспільних інститутів; по-друге, цінність уявлення, що стосується галузі моральної свідомості - моральні норми, принципи, ідеали, поняття добра і зла, справедливості, щастя.

Під моральним вихованням студентів ми розуміємо цілеспрямоване стремління їх до наполегливого засвоєння та послідовного впровадження в життєдіяльність загальнолюдських духовно-моральних цінностей, гуманності, ідеї миру, патріотизму, а також формування в них таких якостей, як совість, чесність, справедливість, порядність.

В умовах перевантаження навчальної програми сучасної української школи особливу роль у формуванні моральної культури студентів відіграє позастудентська діяльність. Вона містить значний потенціал активних форм, методів, засобів і прийомів роботи [49, с.16].

Важливим є проведення виховних годин, «уроків серця», які не тільки дають певне коло знань у моральній сфері, а й активно залучають їх до духовних скарбів нашого народу. При проведенні виховних годин доречно використовувати весь арсенал відомих методів виховання: настанови через пояснення, переконання, бесіди, аналіз проблемних ситуацій, методичні й рольові ігри, драматизацію, метод незакінчених речень, спільне читання або перегляд кінострічок з обговоренням, ведення особистих щоденників, виконання спеціальних домашніх завдань [22, с 14].

Особливу цінність у справі морального виховання студентів крім виховних годин грають й інші форми позакласної та позашкільної виховної роботи: тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, конференції, тижні різних предметів, конкурси, олімпіади, фестивалі, гуртки, екскурсії, походи, класні години, читання художньої літератури тощо.

Допомогти підростаючому поколінню адаптуватися до нових умов, ознайомити його зі світовими художніми, моральними, культурними цінностями, розкрити багатство досягнень людського духу – ці завдання повинна розв'язати сучасна українська ВНЗ.

Отже, на нашу думку, процес розвитку морально-духовних якостей дитини треба розглядати як важливий фактор у профілактиці негативних проявів поведінки, аморальності студентів.

1.2. Цілі, завдання та зміст морального виховання у сучасній соціально-педагогічній ситуації

Мислителі різних віків трактували поняття моральності по-різному. Ще в давній Греції в своїх працях Арістотель про моральну людину писав: «Морально прекрасною називають людину досконалої гідності...Адже про моральну красу говорять через призму доброти: морально прекрасним називають справедливу, мужню, благородну і взагалі володіючу всіма добротою людини» [1, с.51].

А Ніцше вважав: «Бути моральним, етичним – означає бути покірним давно встановленому закону чи звичаю». «Мораль – це перевага людини перед природою» [28, с.63]. В науковій літературі вказується, що мораль з'явилась на початку розвитку суспільства. Визначну роль в її виникненні зіграла трудова діяльність людей. Без взаємодопомоги, без визначених обов'язків по відношенню до роду людина не змогла б встояти в боротьбі з природою.

Мораль виступає як регулятор взаємовідносин людей. Керуючись моральними нормами, особистість тим самим спонукає до життєдіяльності суспільства. В свою чергу, суспільство, підтримуючи і розповсюджуючи

мораль, тим самим формує особистість відповідно до свого ідеалу. Мораль підтримується силою суспільної думки і звичайно виконується в силу переконання. При цьому мораль знаходить вираження в різних заповідях, принципах, де сказано як треба поводитись.

Великий внесок у розробку теоретичних засад морального виховання зроблено видатним українським педагогом В.О. Сухомлинським. Василь Олександрович говорив: «Ніхто не вчить маленьку людину: «Будь байдужим до людей, ламай дерева, попирай красу, вище за все став своє особисте». Все діло в одній, в дуже важливій закономірності морального виховання. Якщо людину вчать добру – вчать уміло, розумно, вимогливо, в результаті буде добро. Вчать злу (дуже рідко, але буває і так), в результаті буде зло. Не вчать ні добру, ні злу – все одно буде зло, тому що і людиною її треба зробити» [73, с.312].

В. Сухомлинський вважав, що непорушна основа морального виховання закладається в дитинстві і ранній юності, коли добро і зло, честь і безчестя, справедливість і несправедливість доступні розумінню дитини лише при умові яскравої наглядності, очевидності моральної суті того, що вона бачить, робить, спостерігає [73, с. 312].

Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєних ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Результати морального виховання характеризуються такими поняттями: мораль, моральність, моральна свідомість, моральні переконання, моральні почуття, моральні звички і моральна спрямованість. Педагогічний словник за редакцією Г.М. Коджаспірова, А.Ю. Коджаспірова дає визначення наступним категоріям:

Мораль — система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми за будь-якої ситуації на демократичних засадах.

Моральність — охоплює моральні погляди, переконання, почуття, стосунки, поведінку людей.

Моральна свідомість — одна із сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні відношення і регулює моральний бік діяльності людини.

Моральні переконання - пережиті та узагальнені моральні принципи, норми.

Моральні почуття — запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості.

Моральні звички — корисні для суспільства стійкі форми поведінки, що стають потребою і здійснюються за будь-якої ситуації та умов.

Моральна спрямованість — стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах [31, с.176].

Моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, оскільки її вплив пов'язаний, по-перше з сильними переживаннями, по-друге, вони постійніші, по-третє в них закладаються підвалини всіх моральних ставлень людини до суспільства, до праці, до інших людей.

На думку С.Г. Карпенчук основними завданнями морального виховання є:

- ознайомлення з правилами і нормами моральної поведінки;
  - формування почуттів;
  - формування переконань;
- вироблення умінь і навичок моральної поведінки [28, с. 153].

В основу змісту морального виховання покладено загальнолюдські морально-духовні цінності. В словнику з етики зазначаються наступні цінності:

Абсолютно вічні цінності — загальнолюдські цінності, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування (доброта, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість та ін.).

Національні цінності — є значущими для одного народу, проте їх не завжди поділяють інші народи. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До цієї групи цінностей належать такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо. Викладач повинен чітко бачити сам процес становлення національної свідомості дитини та глибоко розуміти з ключових понять («національний», «поіпатріотизм», «націоналізм», «громадянськість» тощо).

Громадянські цінності— ґрунтуються на визнанні гідності людей і характерні для демократичних суспільств. Це, зокрема, права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо.

Сімейні цінності— моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про студентів, пам'ять про предків тощо [72, с.447].

Загальнолюдські моральні цінності — це набуті попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної належності морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки та життєдіяльності окремої людини або певних спільнот.

Національні моральні цінності — це історично зумовлені і створені народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди, практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, але вирізняються національними проявами, своєрідностями у поведінці і є основою соціальної діяльності людей певної етнічної групи. Наприклад, у християнському світі загальнолюдські цінності виокремлені в Біблії як заповіді Божі: «Шануй свого батька та матір свою... Не вбивай! Не чини перелюбу! Не кради! Не свідчи неправдиво проти ближнього свого! І не бажай жони ближнього свого, і не бажай дому ближнього свого, ані поля, ані раба його, ані невільника його, ані осла його, ані всього, що є в ближнього твого!» [72, с.347]

Провідні якості моральності формуються в ранньому дитячому віці на основі так званого «соціального успадкування». Вирішальну роль у цьому процесі відіграють батьки: їх власна поведінка на засадах високої моральності, цілеспрямований вплив на особистість дитини закладають основи моральних чеснот особистості. Можна визначити своєрідний кодекс моральних добродійностей, які є аксіоматичними засадами цивілізації:

- Люби і шануй батьків своїх.
- Бережливо стався до навколишнього природного світу.
  - Не вбивай нічого живого.
- Будь милосердним, з повагою стався до інших, намагайся допомагати їм.
- Стався до інших так, як хотів би, щоб ставилися до тебе.
  - Прагни сумлінно працювати.
  - Не кради.
- Не зраджуй: ти завжди відповідальний за тих, кого наблизив до себе.
  - Уникай неправди, не свідчи на когось брехливо.
  - Остерігайся шкідливих звичок.

В.О. Сухомлинський, розвиваючи ідеї загальнолюдських моральних цінностей як основи формування духовності людини, визначив своєрідну програму морального виховання студентів:

1. Ти живеш серед людей, не забувай, що кожен твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, які тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевірй свої вчинки, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.
2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.
3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди

запам'ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд — це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Навчання — твоя перша праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним. Допмагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикрасі. Поважай і шануй матір і батька — вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

5. Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство [73, с.319].

Цінності особистого життя мають значення насамперед для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, стиль приватного життя та ін. Зміст морального виховання студентів зумовлений потребами і вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівнем його моральності. З огляду на ці чинники, завдання морального виховання в школі — формування національної свідомості й самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінки.

Великі можливості морального виховання студентів можна виділити у:

- виховання любові до батьків, до рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимство, готовність захищати слабших, піклуватися про молодших, зокрема студентів;
  - шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі;
- непохитну вірність ідеям, принципам людської моралі та відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турбота про розвиток народних традицій, звичаїв, обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;

- прагнення робити пожертви на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів, цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму;
- вміння завжди і всюди чинити благородно, виявляти інші чесноти.

Логіка виявлення основних показників сформованості моральної свідомості така: моральна свідомість як форма суспільної свідомості має всі її ознаки та показники, але в межах відображення і впорядкування власне моральної реальності; важливий показник сформованості моральної свідомості особистості – моральні знання, джерельна база моральної свідомості людини; моральні знання можуть існувати в свідомості дитини у вигляді моральних уявлень, понять, переконань; знання на рівні моральних уявлень, ознак та понять не можуть бути показниками сформованої моральної свідомості. Вони визначають лише стан формування моральної свідомості на одному із рівнів; моральні переконання як вищий рівень моральних знань є фундаментом сформованої моральної самосвідомості, на основі якого виробляється навичка правильної поведінки, що переростає у звичку за будь-яких умов поводитися гідно, тобто моральні переконання стають основою моральних вчинків, совістю людини; процес засвоєння і застосування моральних знань тісно пов'язаний з такою вищою психічною функцією, як почуття; стан переживання людиною моральних почуттів (сором, страх, радість, провина, сумнів, гідність тощо) є показником моральної свідомості; свідомість і діяльність людини тісно взаємопов'язані (за теорією О.Леонтьєва, діяльність є показником рівня сформованості свідомості); зміст вчинкової діяльності може бути показником сформованості моральної свідомості; якщо дитина поводить не належним чином, необхідно з'ясувати мотиви негідної поведінки, причини, які спровокували її аморальний вчинок [62, с.183].

За І.Ф. Харламовим зміст моральності полягає в наступному:

1) ставлення до Батьківщини (патріотизм) - любов до своєї країни, історії, звичаїв, мови, бажання стати на її захист, якщо це буде потрібно.

2) ставлення до праці (працьовитість) - припускає наявність потреби в творчій трудовій діяльності, розуміння користі праці для себе і суспільства, наявність трудових умінь і навичок і потреба в їх вдосконаленні.

3) ставлення до суспільства (колективізм) - уміння погоджувати свої бажання з бажаннями інших, вміння координувати свої зусилля з зусиллями інших, вміння підкоряться і вміння керувати.

4) ставлення до себе - повага до себе та повага до інших, висока свідомість громадського обов'язку, чесність і правдивість, моральна чистота, скромність.

5) людинолюбство або гуманність [81, с.380].

Отже, на основі загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей можна окреслити коло якостей особистості, які становлять зміст морального виховання. Це гуманізм, доброта, чесність, працелюбність, повага до батьків і людей взагалі, національна гідність, милосердя, дисциплінованість, совісність, доброзичливість, чуйність, скромність, справедливість, почуття колективізму, інтелігентність, почуття патріотизму, інтернаціоналізму, материнства, екологічна та правова культура.

1.3. Роль притч у моральному вихованні студентів

Розвиток моральних почуттів підлітків, а також їхнього прагнення дотримуватись власних переконань змушують педагога все частіше вдаватись до роз'яснення етичних норм. Викладач використовує кожну нагоду, щоб на яскравому і переконливому матеріалі розкрити перед студентами суть того чи іншого принципу моралі. Найдієвішим методом виховного впливу тут виступає етична бесіда з використанням притч, яка спонукає студентів замислюватися над моральними питаннями, виносити свої міркування на суд товаришів. Особливість притчі полягає у її генетичній

спорідненості з писемною літературою, звідки вона була запозичена усною народною традицією. Звідси — паралельне існування народних та авторських притч, які перегукуються образно-тематично, а також будуються за спільними законами.

Притча — це жанр алегорично-дидактичної оповіді, що за змістом тяжіє до глибокої мудрості релігійно-філософського плану. Її фабула підпорядкована єдиній ідеї, а відтак дидактичній меті твору. Алегоричністю цей жанр дещо наближений до байки, але, на відміну від байки, тут важлива стислість і влстудентисть викладу, допускається навіть відсутність розгорнутої сюжетної дії. В основі притчевої оповіді лежить порівняння, наповнене особливим символічним значенням [58, с.216-221].

Притчі відносять до жанру повчальної алегоричної оповіді, у якій весь зміст підпорядкований моральній настанові (повчанню). Притча повинна змусити людину замислитись над своїм життям, над взаєминами з товариством і навколишнім світом, обрати вірний шлях ужитті, навчитись із розумінням ставитися до до будь-якого, навіть неприємного явища або події.

У кожній притчі є свій «фокус», «чарівний ключик», за допомогою яких можна впізнати зміст і спрямування думки. Найчастіше він відкривається тільки наприкінці. У притчі, на відміну від байки, персонажі діють не в умовних, а в конкретних життєвих ситуаціях. Зазвичай вони безіменні — «якась людина», «якийсь цар», «одна жінка», «один селянин», якісь «батько і син». Тобто людина чи інша істота існують «взагалі», узагальнено, бо головне в притчі не персонажі, а їхні слова та дії.

У притчі знаходять поєднання найрізноманітніші мовні жанри. Притча — та сама загадка, але вона подається в завуальованій формі. Притча — та сама байка. Тобто її не можна сприймати буквально, а тільки опосередковано, побічно. Притча — те саме повчання, яке призвичаює мислити не лише логічно, але й образно, за допомогою уяви.

Притча, на відміну від байки, не спрямована на висміювання чи сатиричне зображення явища. Вона націлена на його осмислення з духовних

позицій. «Притча не зображає, а повідомляє про певну ідею, покладаючи у свою основу принцип параболи: оповідь немовби віддаляється від даного часопростору і, рухаючись по кривій, повертається назад, висвітлюючи певне явище». Іншими словами, основна думка подається шляхом іносказання — означення явища чи предмета подається через називання іншого на основі їх подібності. Тобто реальний образ чи картина розкриваються не в прямій, а образно-алегоричній площині, а в уяві слухача ці дві площини зіставляються.

Тому притчі властива специфічна поетика. У ній повністю виключається описовість, характерна для інших епічних творів. Природа, речі тут згадуються лише при необхідності, дія відбувається «без декорацій» (тобто нема описів, пейзажів, інтер'єрів тощо). Існують також певні правила щодо змалювання образів людей. Персонажі притчі, як правило, позбавлені зовнішніх прикмет (не дається їхніх портретних характеристик, елементи зовнішності згадуються лише за умови, що це необхідно для втілення ідеї). Відсутнє розкриття їхніх характерів, не вказується на їх індивідуальні риси.

Образи притчі — сформовані типи, що постають як суб'єкти морально-етичного вибору. Хоча в основі образів можуть бути, крім людей, і різноманітні речі, елементи природи, явища навколишнього світу, але завжди мається на увазі людина, її моральний вибір. Образна система спонукає слухачів задуматись над сенсом життя, його духовними цінностями, вічними істинами — такими як любов, добро, справедливість, вірність тощо [18, с. 59].

С. Добротворський зазначає, що запровадження християнства на території Київської Русі супроводжувалось перекладом Біблії, почали усно поширюватись притчі із книг Святого Письма. Зі Старого Заповіту — передусім оповіді про Соломона, притча про вибір царя між деревами (із Книги Суддів), під впливом яких виникло багато власне народних творів про Соломона, про вибір царя між птахами, звірами тощо. Із Нового Заповіту відомими в народі стали євангельські притчі — оповіді Ісуса Христа про Боже Царство, про світ і людину в ньому. Метою цих творів було бажання

викликати в людей віру в Бога, спонукати жити за Біблійними заповідями. Найпоширенішими із них стали притчі про блудного сина, про багатого і Лазаря, про талани, про сіяча, про немилосердного боржника, оповіді про Боже Царство та ін.

Особливість притч Ісуса Христа в тому, що в них наскрізна ідея про належну поведінку людей розкривається крізь призму стосунків людини з Богом. Так, батько в притчі про блудного сина є уособленням Небесного Отця, а молодший син, що колись покинув свій дім і пішов шукати легкого життя, — уособленням людини, що жила безбожно, але згодом покаялась і навітнулась до Бога. В інших притчах Бог постає в образах Судді, Царя, Володаря, Власника виноградника, Доброго Пастиря та ін., а образи перлини, невода, гірчиного зерна, дерева тощо символізують ідеї Божого Царства [20, с. 217].

Окрім цих притч та подібних до них мотивами, образами, ідеями, існує ряд оповідей без біблійного підґрунтя. У них дії та вчинки героїв часто оцінюються також з точки зору християнської моралі та етики. На відміну від творів, запозичених зі Святого Письма, вони втілюють ідеї на прикладах взаємин між людьми. При цьому тут, як правило, немає залежності між духовним обличчям персонажа та його належністю до певного суспільно-майнового стану, соціальної чи професійної верстви. Часто ця характеристика взагалі опускається як неістотна.

Т. Деяк притримувався думки, що композиційно притча складається з двох елементів. Перший — це алегорична оповідь із прихованим символічним значенням; другий — ідея, що виявляється через розкриття смислу, закладеного в оповіді. Ідея твору може чітко формулюватись або подаватись завуальовано (її осягають із підтексту), інколи автор натякає на неї і слухач повинен сам прийти до її розуміння [19, с. 89].

Так, у притчі «Старий дуб діброва» оповідається про те, як налякались молоді дубочки, побачивши віз із сокирами, що їхав через ліс. Ідея вкладена в уста старого дуплистого дуба: «Хоч ворогів багато, але нема між ними

нашого брата. Ні коло одної сокири нема топорища. Затямте собі: коли між нашим ворогом нема нікого з нас, то ніякий ворог нам на страшний!» Слухач сам повинен зробити висновок, що це стосується і людей: «Якщо нема зрадника серед своїх, то вороги не страшні».

У структурному плані притча нерідко позбавлена традиційних сюжетних компонентів, вони взаємопідміняються, переставляються. Як правило, динамізм та напруга оповіді зростають до кінця, а завершення притчі, в якому втілено головну її ідею, є водночас кульмінацією та розв'язкою. Вільним порядком сюжетних елементів притча відрізняється від інших народних фольклорних жанрів, наближаючись до літературної традиції.

До писемних творів цей жанр близький і використанням специфічних художньо-стильових засобів. Головним засобом притчі можна вважати порівняння, що лежать в основі іносказання. Тобто предмети та явища постають через зіставлення з іншими, у яких подібні властивості, ознаки, характерні риси виявляються виразніше, чіткіше. Порівняння може будуватись на основі уподібнення чи протиставлення або уподібнення — протиставлення водночас. Тоді воно не просто художній троп, а розширюється до рівня паралелізму. Паралелізм, який будується на основі аналогії між двома явищами, виконує у притчі композиційну функцію, пов'язуючи мотиви та частини твору між собою. Він присутній у всіх притчах і полягає у зіставленні предметів, явищ природи із життям людей. Наприклад, у притчі про сіяча проводиться аналогія: як існує різний ґрунт, і однакове зерно приносить неоднаковий врожай, так і люди по-різному сприймають Боже Слово — одні його взагалі не приймають, інші забувають за життєвими клопотами, та є й ті, що беруть його у своє серце, і «приносять плід у тридцять, шістдесят і стократ».

На думку С.С. Аверинцева, важливу роль у притчах відіграє ще й поетична градація — поступове підвищення, підсилення якості чи риси, що

нерідко охоплює весь спектр, як у вищевказаному творі — від кам'яної душі до такої, що здатна на самопожертву, заради духовних плодів.

Часто аналогія лежить в основі притчевої алегорії, інакомовлення. У цьому жанрі широко застосовується і уособлення. Значну роль у композиції притч відіграють монологи, діалоги, риторичні запитання, які спрямовані на те, щоб викликати реакцію слухача, спонукають його замислитись над поставленою у притчі проблемою. Поряд із риторичними запитаннями тут зустрічається такий засіб як умовчання, що активізує думку та внутрішню реакцію слухача.

На відміну від інших народних епічних жанрів, у притчі важливе місце займає художня деталь, що постає на рівні мікрообразу і часто виконує функцію об'єднуючого наскрізного композиційного елемента.

Як частина словесної системи народної творчості притча виявляє зв'язки з іншими елементами цієї системи. Епічністю оповіді вона споріднена з жанрами народної прози. Як вказувалось раніше, ряду казок також властива притчевість — тобто духовне осмислення дійсності, пошуки вічних істин, розуміння морально-етичних цінностей. До байки притча подібна художньо-стильовими особливостями, алегоричною формою викладу. Щодо народної лірики, то цей жанр найбільше перегукується зі старцівськими піснями, які нерідко є притчами, покладеними на музику. Спільним є християнсько-філософське осмислення буття та біблійне сюжетно-тематичне підґрунтя.

Простежуються також перегуки притчі із народними афоризмами, приказками та прислів'ями, що іноді взяті із притч або є вираженням їх основної ідеї [2, с.283].

Притча – повчальний алегоричний розповідь у фабулі підпорядкована моралізаторської частини твору. На відміну від багатозначності тлумачення байки, у притчі зосереджена певна дидактична ідея. Притча широко застосовується в Євангелії, висловлюючи в алегоричній формі духовні настанови, як, наприклад, «притчі Соломона», які слідом за псалтирем отримали широке поширення за часів Київської Русі. Особливу популярність

несе «Повість про Варлаама і Йосифа», що стала предметом наукової студії

І.Франка. Цей жанр мав великий вплив на його творчість, недарма оригінальні притчі складають композиційну основу його збірки «Мій Измагд» (1898). В українській літературі притчу як основу фабульного розгортання сюжету або й окремий жанр використовували В. Земляк (романи «Лебедина згряя», «Зелені Млини»), В. Шевчук («Дім на горі», «На полі смиренному» та інші), В. Яворівський («Оглянися з осені»), Є. Гуцало («Позичений чоловік, або ж Хома невірний і лукавий»), Б. Олійник (поема «Сім») та ін.

Звертаються до притчі і сучасні поети (Д. Павличко, Ліна Костенко та ін.). Жанр притчі відбився і в українському живописі, зокрема в серії малюнків Т.Г. Шевченка.

У новітній європейській літературі притча стала одним із засобів вираження морально-філософських роздумів письменника, нерідко протилежних до загальноприйнятих, і пануючих у суспільстві уявлень. Тут притча не зображує, а повідомляє певну ідею, заклавши у свою основу принцип параболи: оповідь ніби віддаляється від даного тимчасового простору і, рухаючись по кривій, повертається назад, висвітлюючи явище художнього осмислення у філософсько-естетичному аспекті (Б. Брехт, Ж. П. Сартр, А. Камю та ін). Це прослідковується також в творах Кафки «Твори для хрестоматії».

Для визначення ролі біблійних притч важливе значення мають праці А.Бочарова, Р. Барта, М. Бахтіна, С. Аверинцева, О. Веселовського, в українському літературознавстві – М. Грушевського, М. Драгоманова, І.Франка, О. Потебні, М. Зерова, О. Чиркова та ін. Ці науковці називають такі функції притч: змістова (це один із змістових рівнів філософського твору), для поглиблення проблематики, для створення алегоричності (метафоричності) сприйняття, як модель для трансформованого художнього задуму, як ключ до підтексту, для народження символічності; як один із

способів світосприйняття та пізнання; для виділення філософських проблем і шляхів їх вирішення тощо.

Використовуючи притчу, учитель може керувати увагою групи, активізувати потрібний змістовий контекст. Н. Пезешкіан виокремив функції

притч:

- функція дзеркала – за допомогою притч людина може порівняти свої думки й переживання з тим, про що розповідається в цих притчах, і сприйняти те, що наразі відповідає власним психічним структурам;
  - функція моделі – як відомо, притчі – це моделі, отже вони допомагають учитись за допомогою моделі: дають можливість людині по-різному інтерпретувати зміст притчі, подій, викладених в них, зіставити цей зміст із власною ситуацією;
  - функція опосередкування – притча стає своєрідним захисним буфером, що дозволяє учасникам висловити свої думки через власне розуміння притчі;
- функція зберігання досвіду – легко запам'ятовуються, й оскільки пов'язані з досвідом, допомагають зберігати його;
- функція носія традицій – історії та притчі спрямовують думку за межі індивідуального життєвого обрію й передають естафету думок, міркувань, асоціацій далі;
  - притча як помічник у поверненні на більш раніші етапи індивідуального розвитку – їх використання допомагає зняти напруженість у групі, атмосфера стає теплішою, також слід зазначити, що притчі звернені до інтуїції та фантазії [78, с24].

На думку С.Г. Карпенчук успіх застосування притч пов'язаний із дотриманням певних вимог до змісту й характеру їх проведення:

1. Притча повинна відповідати соціальному досвіду студентів. У молодших класах вона коротка, емоційна, доступна, з невеликою кількістю дійових осіб; вона включає зіставлення фактів і деякі

узагальнення. Розповідь для студентів — більш складна, вона ставить перед ними завдання зіставлення вчинків і їх причин, спонукає задуматися над мотивами поведінки героїв, проявити самостійність у висновках і узагальненнях.

2. Притча супроводжується ілюстраціями, якими можуть бути твори живопису, художні фотографії, кінофільми, музичні записи тощо.
3. Для успіху сприймання притчі слід використати відповідну обстановку: вогнище, квітучий сад, неприбране поле, затишну кімнату і піклуватись про те, щоб емоційний вплив змісту розповіді підсилювався емоційним впливом оточуючого середовища.
4. Важливо потурбуватися про те, щоб враження від розповіді притчі, почуття, які вона у студентів викликала, зберігались якомога довше. Часто виховний вплив притчі зменшується лише через те, що зразу ж після неї діти переходять до справи, зовсім відмінної за змістом і настроєм, наприклад, до спортивного змагання. Продумана зміна емоційної ситуації дитячої діяльності може значно підтримати виховний вплив притчі [28, с.278].

Викладач може широко використовувати притчі для виховування моральної свідомості, моральних почуттів та моральної поведінки. Притча «Чи існує зло?» використовується з метою формування *моральної свідомості*:

Професор в університеті поставив своїм студентам таке питання:

- Все, що існує, створено Богом?

Один студент сміливо відповів:

- Так, створено Богом.

- Бог створив все? - Запитав професор.

- Так, сер - відповів студент.

Професор запитав:

- Якщо Бог створив все, значить Бог створив зло, раз воно існує. І згідно з тим принципом, що наші справи визначають нас самих, значить Бог є зло.

Студент притих, почувши таку відповідь. Професор був дуже задоволений собою. Він похвалився студентам, що він ще раз довів, що віра в

Бога це міф. Ще один студент підняв руку і сказав:

- Можу я задати вам питання, професор?

- Звичайно, - відповів професор.

Студент піднявся і запитав:

- Професор, холод існує?

- Що за питання? Звичайно, існує. Тобі ніколи не було холодно?

Студенти засміялися над питанням молодого людини. Молодий чоловік

відповів:

- Насправді, сер, холоду не існує. Відповідно до законів фізики, те, що ми вважаємо холодом, насправді є відсутністю тепла. Людина або предмет можна вивчити на предмет того, чи має він або передає енергію.

Абсолютний нуль (-460 градусів за Фаренгейтом) є повна відсутність тепла.

Вся матерія стає інертною і нездатною реагувати при цій температурі.

Холоди не існує. Ми створили це слово для опису того, що ми відчуваємо при

відсутності тепла. Студент продовжив:

- Професор, темрява існує?

- Звичайно, існує.

- Ви знову неправі, сер. Темряви також не існує. Темрява в дійсності є відсутність світла. Ми можемо вивчити світло, але не темряву. Ми можемо використовувати призму Ньютона щоб розкласти біле світло на безліч кольорів і вивчити різні довжини хвиль кожного кольору. Ви не можете виміряти темряву. Простий промінь світла може увірватися в світ темряви і освітити його. Як ви можете дізнатися, наскільки темним є який-небудь простір? Ви вимірюєте, яка кількість світла представлено. Чи не так? Темрява це поняття, яке людина використовує, щоб описати, що відбувається при відсутності світла.

Зрештою, молодий чоловік запитав професора:

- Сер, зло існує?

На цей раз невпевнено, професор відповів:

- Звичайно, як я вже сказав. Ми бачимо його щодня. Жорстокість між людьми, безліч злочинів і насильства по всьому світу. Ці приклади є не чим іншим як проявом зла.

На це студент відповів:

- Зла не існує, сер, або, принаймні, його не існує для нього самого. Зло це просто відсутність Бога. Воно схоже на темряву і холод - слово, створене людиною щоб описати відсутність Бога. Бог не створював зла. Зло це не віра або любов, які існують як світло й тепло. Зло це результат відсутності в серці людини Божественної любові. Це начебто холоду, який наступає, коли немає тепла, або на зразок темряви, яка наступає, коли немає світла.

Ім'я студента було - Альберт Ейнштейн.

Притчі такого змісту допомагають підліткам осмислити поняття добра і зла, пізнати моральний бік життя та спонукають до роздумів та аналізу власних вчинків та вчинків оточуючих.

Для виховування моральних почуттів, а саме чесності, ми використовували притчу «Списав задачу» В.Сухомлинського:

Павлик прийшов до школи стурбований. Дома він не міг розв'язати задачу. Прийшов, щоб у когось списати. Бо працювати сам не любив. Прийшла відмінниця Зіна. Павлик попросив у неї списати, бо мовляв, у самого не вийшло. Зіна дала Павлику свій зошит.

Павлик почав списувати. В третій дії він помітив у Зіни помилку. Там, де треба було написати 23, Зіна написала 32. В своєму зошиті Павлик написав правильно, а Зіні не сказав, що у неї помилка.

Наступного дня Викладачка принесла зошита після перевірки.

- У Павлика — п'ять, — сказала Викладачка, — молодець, Павлику, добре попрацював над задачею. А в тебе, Зіно, — чотири. Помилку допустила... Зіна зблідла. Вона глянула на Павлика. Павлик почервонів і схилив голову над партою.

Саме такі притчі близькі для студентів оскільки вони відповідають соціальному досвіду старшокласників, спонукають до роздумів та в'яснення мотивів того чи іншого вчинку.

На виховання *моральної поведінки*, пошани до батьків ми використали притчу «Сини»:

Дві жінки брали з криниці воду. До них підійшла третя. Старенький дідусь сів на камінець біля криниці перепочити. Одна жінка й каже іншим:

- Мій синок такий спритний і сильний. Ніхто його не подужає.

- А мій співає, як соловейко. Ні в кого нема такого чудового голосу, - каже друга.

А третя мовчить.

- Чого ти про свого сина нічого не скажеш? – питають її жінки.

- Що казати? Нічого особливого в ньому немає.

Ось набрали жінки повні відра води й пішли. І старенький дідусь за ними. Ідуть жінки, зупиняються. Болять руки. Хлюпає з відер вода. Ломить спину.

Раптом назустріч три хлопчики. Один через голову перекидається, колесом ходить. Милуються ним жінки. Другий соловейком заливається, пісню виспіває. Заслухалися жінки. А третій підбіг до матері, взяв у неї важкі відра й поніс додому.

Питають жінки у дідуся:

- Що скажете, дідусю? Як Вам наші сини?

- А де ж вони, - питає старенький. – Я лише одного сина бачу. (О. Осєєва)

Притчі такого змісту дають змогу сприйняти зміст повчання, зіставити цей зміст із власною ситуацією, уявити себе в даній історії, задуматись над власною поведінкою.

Для того, щоб проаналізувати непорозуміння серед людей та показати значення точного висловлювання думки для її розуміння можна використати притчу «Історія про ліхтар»:

«Це сталося в ті часи, коли на вулицях міст не було освітлення. Якось уночі мер зіштовхнувся з городянином. Тоді мер віддав наказ, щоб ніхто не виходив уночі без ліхтаря. Наступної ночі мер знову зіштовхнувся з цим же городянином.

—Ви не читали мого наказу? — сердито запитав мер.

—Читав, — відповів городянин. — Ось мій ліхтар.

—Але у вашому ліхтарі нічого немає.

—У наказі про це не згадувалося.

Уранці з'явився новий наказ, що зобов'язував уставляти в ліхтар свічку в разі виходу вночі на вулицю. Увечері мер знову налетів на того самого городянина.

—Де ліхтар? — закричав мер.

—Ось він.

—Але в ньому немає свічки!

—Ні, є. Ось вона.

—Але вона не запалена!

—У наказі нічого не сказано про те, що потрібно запалювати свічку.

І меру довелося видати ще один наказ, який зобов'язував громадян запалювати свічки в ліхтарях, виходячи вночі на вулицю.»

Щоб визначите мотиви, що спонукають трудитися кожного з студентів і визначити в чому полягають відмінності між цими мотивами допоможе

притча «Тачка»:

«Існує давня повчальна притча про тачку. Троє чоловіків, напружуючись щосили, везуть важкі тачки з камінням. Перехожий поставив кожному з них те саме запитання:

— Що ти робиш? Перший відповів:

— Хіба не бачиш? Везу цю прокляту тачку.

Другий сказав:

— Заробляю собі на хліб.

А третій промовив:

— Будую місто».

Отже, притчі забезпечують доступність конкретного змісту засвоєваних студентами моральних норм, відповідність способів виховного впливу до віку і розвитку студентів, дають можливість висловлювати свої думки через власне розуміння притч, порівняти власні вчинки і переживання з тими, що розповідаються у притчі.

Висновки до розділу I.

Проблеми молоді завжди привертала увагу науковців, але особливо актуальними вони стали у сучасній соціально-педагогічній ситуації. Цинізм, грубощі у спілкуванні з дорослими та ровесниками, жорстокість, інфантилізм, агресивність - усе це, на жаль, притаманне певній частині студентів. Та й чого ж можна очікувати, коли нас заповнили заокеанські телесеріали, відеофільми, порнографічна продукція. Така «культура» не здатна виховати в молодій людині нічого, крім аморальності та бездуховності. Доводиться навіть констатувати, що в нашому суспільстві панує сьогодні культ насильства і усе це цілеспрямовано «вбивається» у підсвідомість, одурманюючи юні душі.

В умовах дегуманізації суспільних відносин, підкорення їх потребам ринку, девальвації й релятивізації моральних цінностей, втрати виховних ідеалів, відчуження людей один від одного важливим є пошук ефективних форм, методів та засобів морального виховання підростаючого покоління.

На основі теоретичного аналізу праць сучасних українських учених-педагогів ми визначили моральне виховання особистості як складний динамічний процес, що забезпечується безперервним зростанням якісних змін особистості до рівня, який відповідає потребам сучасного суспільства.

Як цілеспрямований процес, він оптимально дієвий, коли організується вихователем з урахуванням взаємодії суб'єктивних і об'єктивних чинників і

здійснюється в процесі моральної діяльності, яка спрямовується на утвердження моральних принципів, норм, що регулюють моральні відносини.

Допомогти підростаючому поколінню адаптуватися до нових умов, ознайомити його зі світовими художніми, моральними, культурними цінностями, розкрити багатство досягнень людського духу - ці завдання повинна розв'язати сучасна українська ВНЗ.

Отже, на нашу думку, процес розвитку морально-духовних якостей дитини треба розглядати як важливий фактор у профілактиці негативних проявів поведінки, аморальності студентів.

Зміст морального виховання студентів зумовлений потребами і вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівнем його моральності. З огляду на ці чинники, завдання морального виховання в цілому — формування національної свідомості й самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінки.

Притча відіграє важливу роль у моральному вихованні студентів.

Притчі забезпечують доступність конкретного змісту засвоєваних студентами моральних норм, відповідність способів виховного впливу до віку і розвитку студентів, дають можливість висловлювати свої думки через власне розуміння притч, порівняти власні вчинки і переживання з тими, що розповідаються у притчі.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ПРИТЧ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВНЗ

2.1. Організація та проведення експериментального дослідження

Під результатами виховання розуміють досягнутий рівень розвитку мотиваційно-ціннісної сфери – вихованість. Виховання особистості є надзвичайно складний і тривалий процес. Т.А. Ільїна виділяє такі етапи:

- перший етап – ознайомлення студентів із загальними нормами та суспільними правилами поведінки (студентам слід пояснити або показати на практиці значення окремих рис та якостей, пояснити, в чому саме вони виявляються);

- другий етап – формування ставлень (необхідно викликати позитивне ставлення вихованців до запропонованих їм норм і правил поведінки, повне опанування яких можливе тільки в тому випадку, коли дитина готова їх сприйняти як значущі для себе);
  - третій етап – формування в студентів поглядів і переконань (вироблення стійких, заснованих на певних принципах і світобаченні поглядів, які, спонукаючи до дії, служать орієнтирами в житті);
- четвертий етап – формування спрямованості особистості (вправи в діяльності, неодноразове повторення дій, які отримують схвальну оцінку з боку оточення, зумовлюють формування звичок культурної поведінки, яка стає для людини нормою, потребою. Система звичних дій, вчинків, які здійснюються у відповідності з виробленими переконаннями, переходить у рису характеру людини, стає властивістю її особистості) [12, с. 272-273].

Базою для проведення експериментальної роботи була середня загальноосвітня ВНЗ I-III ступенів №30 ім. Т. Шевченка м. Вінниці. В експерименті брали участь 32 студенти (17 хлопчиків та 15 дівчаток).

Експериментальна робота була організована в три етапи.

На підготовчому етапі нами був укладений список інформативних джерел, конкретний термінологічний апарат досліджуваної проблеми, з'ясування вікових особливостей та ролі притч у моральному вихованні студентів, проведено констатувальний експеримент щодо рівня морального розвитку студентів.

На основному етапі проведено теоретичне узагальнення проблеми морального виховання студентів, визначено актуальність, проведено формувальний експеримент.

На завершальному етапі підготовлено і проведено контрольну експериментальну роботу з вивчення сформованості моральних цінностей у

підлітковому віці засобами притч. Здійснено якісний і кількісний аналіз експериментальних даних.

Мета експериментальної роботи полягала у дослідженні ефективності використання притч у моральному вихованні студентів. Нами було використано комплекс методів для виявлення рівня морального розвитку на початку експерименту: бесіда, анкетування, тестування, спостереження, аналіз продуктів діяльності, метод виховуючи ситуацій.

Традиційно, в психолого-педагогічних дослідженнях керуються трьома рівнями: високим, середнім, низьким. В основу нашої класифікації рівнів формування моральної свідомості покладено висунуту в свій час Ж.Піаже, підтриману Л.Виготським, науково та експериментально розвинену Л.Кольбергом ідею, що розвиток моральної свідомості дитини відбувається паралельно з її розумовим та емоційним розвитком. Цей процес іде поетапно: від нижчої стадії до вищої.

Л.Кольберг, досліджуючи рівні розвитку моральної свідомості, користувався такими показниками, як знання, почуття, ставлення, потреби, мотиви, переконання. Ці показники виявляв у процесі дослідження моральних суджень людей. Він не вважав вчинок виявом сформованості моральності. Для нього важливим компонентом вивчення рівня сформованості моральної свідомості є когнітивна та емоційно-мотиваційна сфера. Вчений називає переконання показником 4, 5, 6 стадій розвитку моральної свідомості особистості. Саме на цих етапах моральні поняття стають переконаннями. Проте названі показники не можуть дати повної картини сформованості моральної свідомості на всіх шести стадіях морального розвитку людини, які визначив Кольберг [21, с.38-39].

Як же перевірити завершальний етап цього процесу, якими критеріями керуватися, щоб пересвідчитися, що особистість досягла найвищої стадії автономної моралі і живе за внутрішньо прийнятими моральними принципами, що ґрунтуються на універсальних моральних цінностях:

справедливості, рівності прав та повазі до власної гідності людини як самоцінної індивідуальності?

Щоб виявити найвищий рівень сформованості моральної свідомості людини, необхідно побачити поведінкову сторону (назвемо її практичною стороною моральної свідомості).

Отже, моральна свідомість – це уявлення про мораль, знання моральних норм, суджень, почуттів, а практичний досвід – вчинкова діяльність в момент морального вибору. Поведінка ж у ситуації, де людина не стоїть перед моральним вибором, не може дати повного уявлення про рівень моральності особистості.

Л. Кольберг наголошує, що найвища стадія властива небагатьом. Такі люди діють відповідно до власних переконань, навіть коли інші вважають їх диваками або їхні погляди суперечать законам суспільства. Як приклад він називав Мартіна Лютера Кінга, Махатму Ганді, Льва Толстого [21, с.41]. До цього рівня вищеназвані лідери йшли не тільки когнітивно-еволюційним шляхом. Про себе вони заявили не лише судженнями на моральні теми, а й вчинками.

Л.Кольберг виділив шість стадій розвитку моральної свідомості особистості, які об'єднав у три рівні: *доконвенційний* (доморальний), *конвенційний* та *постконвенційний* (автономний).

Доморальному рівню відповідають такі стадії: *перша*, коли дитина слухається, щоб уникнути покарання, і *друга* – дитина керується егоїстичними мотивами взаємної вигоди.

«Конвенційна мораль» відповідає стадії *третьої* – модель «хорошої» дитини, котра прагне одержати схвалення з боку значимих для неї інших і відчуває перед ними сором, і *четвертій* – установка на підтримання встановленого порядку і фіксованих правил.

Постконвенційна мораль переносить моральне рішення у внутрішню сферу особистості. Вона відкривається *п'ятою стадією*, коли підліток усвідомлює відносність і умовність моральних правил та вимагає їхнього

логічного обґрунтування. Ця стадія переходить у вищу тоді, коли релятивізм особи змінюється визнанням нею вищого закону, який виражає інтереси більшості. Лише після цього (*стадія шоста*) формуються стійкі моральні принципи, дотримання котрих забезпечується власною совістю, незалежно від зовнішніх міркувань.

На основі проаналізованої теоретично-прикладної літератури, власних експериментальних досліджень та суджень, про які йтиметься далі, ми дійшли висновку, що моральна свідомість особистості може характеризуватися трьома рівнями: високим, середнім, низьким. Назвемо їх: доморальний, конвенційний, автономний. Кожен рівень матиме дві стадії формування моральної свідомості. Під рівнем моральної свідомості розумітимемо ступінь сформованості найважливіших показників: моральних знань, суджень, почуттів та вчинків.

Для автономного рівня характерний високий ступінь моральних знань та почуттів, які стали переконаннями особистості, керівництвом у сфері моральної діяльності. Моральні норми стають усвідомленою необхідністю. Вони обумовлюються внутрішніми мотивами – потребами, що диктуються не лише суспільними нормами моралі, а й власною совістю. Моральна свідомість виступає як високорозвинена моральна самосвідомість.

Середній рівень (конвенційний) визначається достатнім розвитком моральних знань та почуттів, необхідних для організації життєдіяльності індивіда в даному суспільстві. Особистістю усвідомлюється необхідність дотримання моральних норм. Вони є звичною формою її вчинкової діяльності. Моральні судження продиктовані швидше необхідністю жити за законами суспільства, ніж внутрішньою потребою. Тому самоусвідомлення, самоаналіз, самооцінка, самокритика ситуативні, часто залежать від об'єктивної реальності.

Низький рівень (передморальний). Особа має інтуїтивні уявлення про моральні норми поведінки. Вони не стали переконаннями, а отже, її внутрішньою потребою. Моральні почуття – це швидше інстинкти. Тому

дитина періодично порушує моральні норми. Моральні судження обумовлені біологічними спонуканнями при відсутності потреби дотримуватися загальноприйнятих правил. Відсутні навички саморегуляції емоціями, діями, вчинками, поведінкою.

Таблиця 2.1.

Рівні і стадії морального розвитку (за Кольбергом)

Рівень і стадія морального розвитку	Типові приклади поведінки
1	2
<p>РІВЕНЬ 1.</p> <p><i>Передморальний</i></p> <p>Стадія 1. Орієнтація на покарання.</p> <p>Стадія 2. Орієнтація на заохочення.</p>	<p>На цьому рівні вчинки визначаються зовнішніми обставинами і точку погляду інших людей до розрахунку не беруть.</p> <p>На цій стадії судження виносяться в залежності від тієї винагороди чи покарання, що може зумовити цей учинок. Дотримування встановлених правил поведінки тільки для того, щоб уникнути покарання.</p> <p>Судження про вчинок виносяться відповідно до тієї користі, що з нього можна витягти; конформна, погоджена з нормами поведінки, спрямована на те, щоб у результаті отримати заохочення; чекання дитиною того, що у відповідь на її позитивні вчинки до неї ставилися б так само добре, як і вона вчинила.</p>
<p>РІВЕНЬ 2.</p> <p><i>Конвенціональний</i></p> <p>Стадія 3. Орієнтація на зразок «гарного хлопчика/дівчинки»</p> <p>Стадія 4. Орієнтація на авторитет.</p>	<p>Людина, що перебуває на цьому рівні розвитку, дотримується умовної ролі, орієнтуючись при цьому на принципи інших людей.</p> <p>Судження ґрунтуються на тому, чи отримає вчинок схвалення тих чи інших людей, чи ні. Поведінка, погоджена з встановленими нормами і правилами, розрахована на те, щоб уникнути несхвалення з боку інших людей, які задають відповідні зразки.</p> <p>Судження виносяться відповідно до встановленого порядку, повага до влади і запропонованих нею законів. Захист правил і соціальних норм, встановлених авторитетними організаціями або особами, щоб уникнути осуду з їх боку і виникнення почуття провини за невиконання своїх обов'язків перед</p>

	ними
РІВЕНЬ 3. <i>Постконвенціональний</i>	Саме на цьому рівні людина судить про поведінку, виходячи зі своїх власних критеріїв, що припускають і високий рівень розумової діяльності.
Стадія 5. Орієнтація на суспільний договір.	Виправдання вчинку ґрунтується на повазі до демократично прийнятого рішення, на повазі прав людини. Моральні дії керуються засадами суспільного благополуччя, що засновані на самоповазі і повазі інших людей. Учинок кваліфікується як правильний, якщо він продиктований совістю, - незалежно від його законності або думки інших людей. Моральні дії, керовані самостійно обраними людиною загальнолюдськими етичними принципами, наприклад, нормами рівності, достоїнства, справедливості. Діти керуються відповідними нормами і принципами для того, щоб уникнути самовідчуження, втрати людського достоїнства, докорів сумління
Стадія 6. Орієнтація на загальнолюдські принципи і моральні норми.	

Розроблена Л. Колбергом «Методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості» залишається однією з найбільш поширених методик дослідження когнітивного компонента моральної свідомості. У дослідженнях Колберга випробуванним давалися для оцінки складні у плані морального вибору ситуації (чи можна вкрати, щоб врятувати життя людини). За цими дилеммами ми визначали рівні морального розвитку студентів. Також нами було проведено анкетування з метою вивчення рівня сформованості моральних якостей.

Нами був проведений якісний і кількісний аналіз даних, у ході чого ми отримали наступні результати: в оцінці морального вибору простежується тенденція до вибору «орієнтація на покарання» (1 стадія) у 4 студентів, що становить 12 %; «орієнтація на заохочення», що збігається з твердженням 2-ої стадії, виявилися у 17 студентів, що становить 54% від загальної кількості.

Твердження 3 стадії (конвенціональний рівень), «орієнтація на зразок «гарного хлопчика/дівчинки» - виявилися у 7 студентів, що становить 22% всіх студентів.

Твердження 4 стадії («орієнтація на авторитет») викликали максимальну згоду у 3 студентів, що становить 9 % піддослідних.

5 стадія (що характеризує вищий рівень морального розвитку) - виявилися лише в одного студента – 3% опитаних. 6 стадії не було виявлено.

Методика використання притч у моральному вихованні студентів передбачає цілі, завдання, зміст, форми, методи та результативність.

Мета методики: дослідити виховний потенціал притч у моральному вихованні студентів.

Завдання методики:

1. Сформувати в студентів уявлення про моральні принципи, норми, використовуючи притчі.
2. Виховувати у студентів моральні цінності на основі використання притч.
3. Розвивати в студентів позитивне ставлення до моральних норм засобом притч.
4. Виховувати поведінку на основі моральних засад.

Зміст методики полягав в наступному:

- виховання любові до батьків, до рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимство, готовність захищати слабших, піклуватися про молодших, зокрема студентів;
  - шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі;
- непохитну вірність ідеям, принципам людської моралі та відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турбота про розвиток народних традицій, звичаїв, обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- прагнення робити пожертви на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів, цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму;

- вміння завжди і всюди чинити благородно, виявляти інші чесноти.

Форми роботи:

- ▶ за кількістю: індивідуальні, групові, колективні;
- ▶ за змістом: години спілкування, дискусії, бесіди, години класного керівника.

Шляхи використання притч:

1. Використання притч у розв'язанні конфліктних ситуацій.
2. Використання притч з метою формування моральної свідомості, почуттів та поведінки.
3. Використання притч з метою формування уявлення про добро і зло.
4. Використання пісень притч з метою формування моральних почуттів.
5. Використання притч для розвитку мотивації до моральних вчинків.
  6. Використання притч з метою корекції поведінки.

На етапі формувального експерименту ми використовували різноманітні форми та методи роботи з притчами: морально-етичні бесіди, години класного керівника, години спілкування з використанням притч, проблемні ситуації із використанням притч, притчі із конфліктними ситуаціями та аморальними вчинками, театралізація притчі, продовження притчі, притча-пісня, притча в малюнку, інсценізація притчі.

У процесі формувального експерименту ми використовували притчі під час проведення виховних годин. Для ефективного виховання почуття вірності, толерантності в дружбі, бажання допомогти один одному та не залишати друзів в біді, ми використовували притчі, зокрема *«Притчу про дружбу»*:

«По довгій, кам'янистій, виснажливій дорозі йшла людина з собакою.

Йшла вона собі йшла, втомилася, собака теж утомився. Раптом перед ними

- оазис! Прекрасні ворота, за огорожею - музика, квіти, дзюркіт струмка,
словом, відпочинок.

- Що це таке? - запитав мандрівник у вартового.

- Це рай, ти вже вмер, і тепер можеш увійти і відпочити по-справжньому.

- А є там вода?

- Скільки завгодно: чисті фонтани, прохолодні басейни...

- А поїсти дадуть?

- Усе, що захочеш.

- Але з мною собака.

- Шкодую, але з собаками не можна. Його доведеться залишити тут.

І мандрівник пішов далі. Через якийсь час дорога привела його на ферму. Біля
ворот теж сидів вартовий.

- Я хочу пити, - попросив мандрівник.

- Заходи, у дворі є колодязь.

- А мій собака?

- Біля колодязя побачиш поїлку.

- А поїсти?

- Можу погостувати тебе вечерею.

- А собаці?

- Знайдеться кісточка.

- А що це за місце?

- Це рай.

- Як так? Сторож біля палацу неподалік сказав мені, що рай - там.

- Бреше він. Там пекло.

- Як же ви, у раю, це терпите?

- Це нам дуже корисно. До раю доходять тільки ті, хто не кидає своїх друзів».

Притчі про дружбу і товаришування надзвичайно актуальні для студентів, оскільки саме в цей період провідною діяльністю є спілкування з однолітками. Притчі такого типу дають змогу усвідомити значення дружби, спонукають до вірності в дружбі та готовності прийти на допомогу другові.

Притча з аморальним вчинком «Король і селянин» дає змогу зрозуміти підліткам, що не слід судити людей за їх зовнішнім виглядом, потрібно бути милосердним і завжди допомагати тим, хто цього потребує.

Якось король Річард поїхав на полювання. Далеко в лісових нетрях його зненацька застала буря, і він раптом відчув себе зовсім самотнім. Смеркалося, король почав шукати дорогу додому, до свого королівського палацу, але не знайшов. Довгу холодну ніч довелося провести серед дерев. Втомлений і зголоднілий, блукав Річард у хащах.

На світанку, весь мокрий і виснажений, він, нарешті, натрапив на самотню селянську подвір'я. Постукав, та ніхто не відповів. У глибокому розпачі король поспробував відчинити двері. Вони зі скрипом відхилилися. Та ось з-за столу вискочив селянин і закричав:

– *Ти, нахабний обідранцю, напевне хочеш щось вкрати. Ану, йди геть,
а то спуцу на тебе собак!*

*Король став просити пробачення вибачення, та це робило селянина ще
лютішим. Нарешті він вдарив короля в обличчя і гримнув за ним дверима.
Все ж за допомогою людей, які саме проходили мимо, король повернувся до
свого дому.*

*Через три дні він звелів покликати селянина у королівський палац.
Селянин думав: «Чому мене викликають до короля? Я нічого йому не вчинив!
Я його навіть не знаю».*

*Він увійшов до великої зали, де зібралися всі князі королівства. Король
був у своїй парадній одежі, в руці – скіпетр, на голові – корона. Довго
розглядав він тремтячого селянина і мовчав. Тоді сказав:*

– *Чи впізнаєш мене?*

Селянин зблід, схопився за серце і мертвим упав на підлогу.

*Ці слова почуємо і ми на Страшному Суді: «Чи впізнаєш Мене? Я був
голодним... Я був немічним... Я був подорожнім...»*

Притча «Штраф» дає підліткам пояснення того, що інколи
аморальний вчинок може бути оправданим, якщо він зроблений задля
вищого добра.

*Про колишнього бургомістра Нью-Йорка Ля Гуардія розповідають
такі гстуденти історії. Одного дня він заміняв поліцейського суддю, як він
це час від часу робив. Був морозний зимовий день. До нього привели
старенького, який тремтів від холоду. Обвинувачення: крадіжка буханця
хліба з пекарні.*

Обвинувачений оправдовувався тим, що його сім'я помирає з голоду.

«Я мушу Вас оштрафувати, - пояснив Ля Гуардія. - Закон не терпить жодних винятків. Я зобов'язую Вас виплатити 10 доларів».

Тоді взяв сумку і додав: «Тут 10 доларів, щоб заплатити Ваш штраф. І ще, - продовжив голосно, - штрафую на 50 центів кожного присутнього в цьому залі за те, що живе в місті, де людина мусить красти хліб, щоб вижити! Пане службовцю, зберіть негайно гроші і передайте їх обвинуваченому».

Капелюх пустили по колу. І старий чоловік, ще до кінця не вірячи, покинув зал із 47 доларами і 50 центами в сумці.

Закінчення притчі – одна з форм роботи над притчею. Така форма роботи може бути реалізована наступним чином:

Вадим Савчук «Матері свої діти - найкращі»

Була собі сова. І вивела вона студентів - таких витрішкуватих лапатих, та так-то вона ними втішається: «Ох, ви ж мої окатенькі! Ох, ви ж мої чубатенькі! Ох, ви ж мої лапатенькі! От летить вона з гнізда, щоб пошукати їм поживку, бо все роти роззявляють, їсти хочуть. Летить і зустрічає вона орла.

- Куди це ти, орле, летиш? - питає сова.

- Та куди ж!.. На здобич. Може, що знайду, яких пташенят або що, то й поживлюся. Злякалася сова, починає просити:

- Орле сизокрилий! Прошу тебе: не поїж моїх студентів, не чіпай їх! Благаю тебе!

І так-то вже просила, що орел зглянувся та й каже:

- Ну, добре! Не буду вже займати твоїх студентів. Тільки скажи ж мені, які там твої діти, щоб я мав якусь ознаку, то й не зачеплю їх.

-Та яку ж ознаку? - відказує сова. - Як побачиш самих найкращих пташенят, ото й будуть мої!

- Ну, добре! - погодився орел.

- Як ви думаєте, як закінчилась притча?

- Як гадаєте, орел дотримав своє слово?

- А зараз послухайте як закінчилась притча:

Полетів. І поїв найпоганіших, які були в гаю. Коли вертається сова, аж то якраз її студентів поїв орел!.. Сліпа любов губить.

Для студентів дуже актуальною є проблема конфлікту у міжособистісних стосунках. Відсутність умінь конструктивно розв'язувати конфлікти створює душевний дискомфорт, який супроводжується тривогою, агресією, неврівноваженістю, інфантилізмом. Щоб показати дітям причини виникнення та шляхи подолання конфліктів, ми використовували притчі етичного змісту, а саме «Притча про блакитного коня»:

За давніх часів один цар відправив гінця до царя сусідніх земель. Гонець спізнився й, поспішно вбігши до тронної зали, задихаючись від швидкоїїзди, почав викладати доручення свого владика:

— Мій пан... повелів передати вам, щоб ви дали йому... блакитного коня з чорним хвостом... а якщо ви не дасте такого коня, то...

— Не бажая більше слухати! — перебив цар захеканого гінця. — Скажи своєму государю, що немає в мене такого коня, а якби він був, то... Тут він запнувся, а гонець, почувши ці слова від царя, який був другом його владика, злякався. Він вибіг з палацу, підхопився на коня й помчав назад — доповідати

своєму царю про зухвалу відповідь. Коли цар вислухав таке повідомлення, він страшенно розсердився й оголосив сусідському цареві війну.

Війна тривала довго, багато крові було пролито, багато земель спустошено — воєнні дії дорого обійшлися обом сторонам.

Нарешті обидва царі, виснаживши скарбниці й залишившись майже без вояк, погодилися на перемир'я, щоб обговорити свої претензії один до одного.

Коли вони почали переговори, другий цар запитав першого:

— *Що ти хотів сказати своєю фразою: «Дай мені блакитного коня з чорним хвостом, а якщо не даси, то...»?*

— *Я хотів сказати: «...надішли мені коня іншої масті». От і все. А що ж ти хотів сказати своєю відповіддю: «Немає в мене такого коня, а якби він був, то...»?*

— *А я хотів відповісти: «...якби він був, то неодмінно послав би його в подарунок моєму доброму сусідові». От і все.*

Ця притча сприяла виробленню вміння та навичок спілкування, а саме: вміння вислуховувати співбесідника, вміння спів ставляти думки один одному, не робити упереджених та поспішних висновків.

Під час експерименту дуже важливим є надання змісту притчі емоційного забарвлення, оскільки саме через емоції, переживання, почуття краще сприймається та засвоюється моральний досвід. Саме тому ми використовували притчі-пісні, а саме «Про двох немовлят»:

«У животі вагітної жінки розмовляють двоє немовлят. Один з них - віруючий, інший – невіруючий.

Невіруюче немовля:

- Ти віриш в життя після пологів?

Віруюче немовля:

- Так, звичайно. Всім зрозуміло, що життя після пологів існує. Ми тут для того, щоб стати досить сильними і готовими до того, що нас чекає потім.

Невіруюче немовля:

- Це дурість! Ніякого життя після пологів бути не може! Ти можеш собі уявити, як таке життя могла б виглядати?

Віруюче немовля:

- Я не знаю всі деталі, але я вірю, що там буде більше світла, і що ми, може бути, будемо самі ходити і їсти своїм ротом.

Невіруюче немовля:

- Яка нісенітниця! Неможливо ж самим ходити і їсти ротом! Це взагалі смішно! У нас є пуповина, яка нас живить. Знаєш, я хочу сказати тобі: неможливо, щоб існувало життя після пологів, тому що наше життя - пуповина - і так вже занадто коротке.

Віруюче немовля:

- Я впевнений, що це можливо. Все буде просто трохи по-іншому. Це можна собі уявити.

Невіруюче немовля:

- Але ж звідти ще ніхто ніколи не повертався! Життя просто закінчується пологами. І взагалі, життя - це одне велике страждання у темряві.

Віруюче немовля:

- Ні, ні! Я точно не знаю, як буде виглядати наше життя після пологів, але в будь-якому випадку, ми побачимо маму, і вона подбає про нас.

Невіруюче немовля:

- Маму? Ти віриш в маму? І де ж вона знаходиться?

Віруюче немовля:

- Вона скрізь навколо нас, ми в ній перебуваємо і завдяки їй рухаємося і живемо, без неї ми просто не можемо існувати.

Невіруюче немовля:

- *Повна дурниця! Я не бачив ніякої мами, і тому очевидно, що її просто немає.*

Віруюче немовля:

- *Не можу з тобою погодитися. Адже іноді, коли все навколо затихає, можна почути, як вона співає, і відчувати, як вона гладить наш світ. Я твердо вірю, що наше справжнє життя почнеться тільки після пологів. А ти?»*

З метою засвоєння норм моральної поведінки ми використовували метод драматизації. Завдяки інсценізації притчі студенти наочно демонстрували зразки поведінки. З цією метою нами була використана притча «Молодша дочка вождя»:

«Два моряки відправились мандрувати світами, щоби знайти свою долю. Припливли вони на острів, де у вождя одного з племен було дві дочки. Старша - красуня, а молодша - не дуже. Один із моряків сказав своєму другові:

- *Все, я знайшов своє щастя, залишаюся тут і одружуся з дочкою вождя.*
- *Так, ти правий, старша дочка вождя - красуня, розумниця. Ти зробив правильний вибір - одружуйся.*
- *Ти мене не зрозумів, друже! Я одружуюся з молодшою дочкою вождя.*
  - *Ти що, збожеволів? Вона ж така ... негарна.*
  - *Я це вирішив, і я так зроблю.*

Друг поплив далі у пошуках свого щастя, а наречений пішов свататися. Слід сказати, що в цьому племені було прийнято давати за наречену викуп коровами. Гарна наречена вартувала десяти корів. Пригнав він десять корів і підійшов до вождя:

- *Вождь, я хочу оженитися з твоєю дочкою і даю за неї десять корів!*
- *Це добрий вибір. Моя старша дочка - красуня, розумниця, і вона вартує десяти корів. Я згідний.*

- Ні, вождь, ти не зрозумів. Я хочу одружитися з твоєю молодшою дочкою.

- Ти що, жартуєш? Чи ти не бачиш, яка вона з вигляду?

- Я хочу одружитися саме з нею.

- Добре, проте як чесна людина, я не можу взяти десять корів, бо вона того не вартує. Я візьму за неї три корови, не більше.

- Ні, я хочу заплатити саме десять корів.

Вони одружилися. Минуло кілька років, і друг, котрий уже вдосталь намандрував, вирішив навідати приятеля, що зостався на острові, як йому там ведеться. Приплив він, уже на власному кораблі, до острова, йде по березі, а назустріч жінка неземної краси. Він запитав її, як знайти його друга. Вона показала. Приходить він і бачить: сидить його товариш, а навколо діти бігають.

- Як поживаєш?

- Я щасливий.

Тут входить та сама вродлива жінка, що трапилася йому на березі...

- Ось, познайомся. Це моя дружина.

- Як це? Ти що, оженився вразі?

- Ні, це та сама жінка.

- Але як таке могло трапитися, що вона настільки змінилася?

- А ти запитай у неї сам.

Підійшов друг до жінки і запитує:

- Вибач за негречність, проте я пам'ятаю, що ти була не надто вродливою. Що трапилося, що ти стала такою прекрасною?

- Просто одного разу я зрозуміла, що вартую аже десять корів.»

Для студентів важливими є процеси морального самовдосконалення. Тут прикладом слугувала притча «Олівець»:

«Пери ніж покласти олівець в коробку майстер відклав його на сторону.

– Є п'ять речей, які ти повинен знати, - сказав він олівцю, - перш ніж я відправлю тебе в світ. Завжди пам'ятай про них і ніколи не забувай, і тоді ти станеш кращим олівцем, яким тільки зможеш стати.

Перше: ти зможеш зробити багато великих речей, але лише в тому випадку, якщо ти дозволиш комусь тримати тебе в руці.

Друге: час від часу будеш переживати болісне обточування, але це буде необхідним, щоб стати ще кращим.

Третє: ти будеш здатним виправляти помилки, які ти зробиш.

Четверте: твоя найбільш важлива частина буде завжди знаходитися усередині тебе.

П'яте: На якій би поверхні тебе не використали, ти завжди зможеш залишити свій слід. Незалежно від твого стану, ти повинен продовжувати писати.»

П'ять правил, які описуються в притчі стали заповідями для деяких студентів.

Важливим є моральне самовираження, формування потреб робити добро людям, з позиції альтруїзму розглядати стосунки в суспільстві. Яскравим прикладом у формуванні такої позиції є притча «Кола на воді»:

«Літній спекотний день. Тихо мріє маленький ставок, ніде ні шелесне. На листку латаття сидить лінива жаба й уважно стежить за довгоногою комахою, що безтурботно ковзає по воді. Якби вона захотіла поласувати комашкою, то це навіть не коштувало б їй великих зусиль. Трохи віддалік якийсь джмелик пристрасним поглядом прикипів до прекрасної мушки. Але йому не вистачає мужності висловити своє кохання, тож він задовольняється тим, що тихо милується нею здаля.

А на березі, коло самісінької води, гине від спраги маленька непоказна квіточка. Її корінці аж надриваються від зусиль, але дотягнутися до води, хоч як вона близько, — неспромога...

Он де потонає комарик. Він впав у воду через власну необачність. Крильця намокли й обважніли, тому він ніяк не може злетіти в повітря. Вода вже починає його поглинати.

Дика слива схилила над ставком своє віття. На кінчику найдовшої гілки, що сягає майже середини ставка, самотньо висить зморщена і потемніла перестигла сливка. Раптом вона відривається від гілки й падає у воду. Серед монотонного гудіння мух чується чудернацький легковажний звук: «плюск»! З того місця, де урочисто й гідно впала маленька сливка, по воді пішли кола — за першим одразу ж друге, третє, четверте... Вони маєстатично ширяться, немов розквітаючий цвіт. Хвилькою віднесло від жаби довгоногоу комашку, яку та саме збиралася злизати своїм спритним язиком. Джміль, від поштовху хвилі, ненароком упав на прекрасну мушку. Навзаєм вибачаючись, вони навіки закохалися одне в одного.

Перша хвиля, дійшовши до берега, оживила маленьку квіточку. А ще вона піднесла вгору потонаючого комарика. Йому вдалося вчепитися за травинку, що росла на березі, похилившись над водою. Комарик висушив крильця на цій травинці й полетів.

Як багато доль змінили майже непомітні кола на воді!»

Формуванню стійкості моральних поглядів, ідеалів слугує притча «Урок метелика»:

«Один раз у коконі з'явилася маленька щілина. Людина, яка випадково проходила повз, досить довгий час стояла і спостерігала, як через цю маленьку щілину намагаться вмлїти метелик. Пройшло багато часу, метелик

начебто покинув свої зусилля, а щілина залишалася усе такою ж маленькою. Здавалося, метелик зробив усе що міг, і що сил у нього більше не залишилося.

Тоді людина вирішила допомогти метелику, і взявши ножа розрізала кокон. Метелик у той же час вийшов з нього, але його тільце було слабке та немічне, а крила були прозорими й ледь рухалися.

Людина продовжувала спостерігати, очікуючи, що ось-ось крила метелика розправляться й зміцніють, і він полетить. Але цього не сталося!

Решту життя метелик волочив по землі своє слабке тільце, свої нерозправлені крила. Він так і не зміг літати.

А все через те, що людина, бажаючи йому допомогти, не розуміла того, що зусилля, які необхідно докласти, щоб вийти через вузьку щілину кокона, необхідні метеликові, щоб рідина з тіла перейшла в крила й щоб він зміг літати. Життя змушувало метелика із зусиллями залишати оболонку, щоб надалі він міг рости й розвиватися.

Іноді саме зусилля необхідне нам у житті. Якби нам дозволено було б жити, не зустрічаючись із труднощами, ми були б обділені. Ми не змогли б бути такими сильними, якими є зараз. Ми ніколи не змогли б літати.

Я просив сил...

А життя дало мені труднощі, щоб зробити мене сильним.

Я просив мудрості...

А життя дало мені проблеми для вирішення.

Я просив багатства...

А життя дало мені мозок і мускули, щоб я міг працювати.

Я просив можливість літати...

А життя дало мені перешкоди, щоб я їх переборював.

Я просив любові...

А життя дало мені людей, яким я міг допомагати в їхніх проблемах.

Я просив благ...

А життя дало мені можливості.

Я не отримав нічого з того, про що просив. Але я одержав усе, що мені було потрібно.»

Для ефективного використання притч потрібно дотримуватись етапів роботи над притчею:

1. Дотекстовий етап - вступне слово вчителя, налаштування студентів на сприйняття притчі;
2. Зачитування притчі – бажано відтворювати притчу не читаючи, а розповідаючи, користуючись текстом, важливо мати в полі зору всіх студентів, намагатись емоційно відтворити притчу, викликавши в студентів співпереживання з героями притчі;
3. Післятекстовий етап – обговорення притчі: яка мораль притчі, чи згодні з вчинком дійових осіб, як вчинили б, якщо були б в такій ситуації, висловлення власних думок щодо притчі, в чому полягає повчання, що висміюється, що прславлюється в притчі, порівняння сюжетів, постановка проблеми, аналіз ключових епізодів, побудова системи запитань і завдань, проводити порівняльний аналіз і узагальнення кількох образів і сюжетів, мотивувати і логічно пояснювати виявлені відмінності, робити узагальнення.

Поетапність роботи над притчею може бути реалізована наступним чином:

-Кожен із нас у розмові з кимсь подеколи має іншу точку зору й будь-що хоче довести свою правоту. Іноді в такій суперечці немає нічого поганого, але часом це перетворюється на справжню відкриту боротьбу. Ти можеш згадати випадок, коли твоя суперечка з ким-небудь ледь не завершилася справжньою битвою? Може, ти був настільки збуджений, що готовий був сам почати бійку, а можливо, другий сперечальник у нападі люті мало не накинувся на тебе? А може, ви обидва були готові битися, але щось допомогло вам уникнути рукоприкладства...Ось послушайте притчу «Небеса й пекло»:

Один молодий воїн прийшов до мудрого літнього чоловіка й запитав у нього:

«О мудрецю, розкрий мені таємницю життя. У чому різниця між небесами й пеклом?»

Мудрець на мить задумався й відповів:

«Ти молодий дурень. Як людина, подібна до тебе, може зрозуміти таке? Ти занадто неосвічений».

Почувши таке, молодий воїн розлютився:

«Та за такі слова я готовий просто вбити тебе!» — закричав він і вихопив з піхов меч, щоб покарати мудреця.

Цієї ж миті мудрець сказав:

«Оце і є пекло». Почувши ці слова, молодий воїн знову засунув меч у піхви. «А оце і є небеса», — зауважив старий.

- *Що ти можеш зробити, щоб суперечка не перетворилася на бійку?*
  - *Що ти робиш, коли хто-небудь хоче в тебе щось відібрати?*
  - *Що ти робиш, коли хто-небудь ображає тебе словами?*
- *Чи траплялися в тебе випадки, коли ти змушений був битися?*
  - *Бійка — це хороший спосіб вирішити суперечку?*
  - *Що ти робиш, коли бачиш, що двоє інших студентів от-от поб'ються?*
  - *У чому полягають відмінності між суперечкою та бійкою?*
    - *Чи доводилося тобі коли-небудь битися?*
    - *Як ти почувався при цьому?*
  - *Чому старий мудрець сказав, що насильство — це пекло?*

Отже, розроблена нами методика з використання притч у моральному вихованні студентів передбачала цілі, завдання, зміст, форми, методи та результативність.

2.2. Аналіз результатів дослідження.

Дослідно-експериментальне дослідження з морального виховання виховання студентів з використанням притч показало зміни рівнів сформованості морального розвитку. Основна ідея обробки методикою Колберга - оцінити рівень розвитку відповідей відповідно до заданих критеріїв. По суті, необхідно провести свого роду контент-аналіз відповідей респондентів.

Нами був проведений якісний і кількісний аналіз даних, у ході чого ми отримали наступні результати: в оцінці морального вибору простежується тенденція до вибору «орієнтація на покарання» (1 стадія) у 2 студентів, що становить 6,25 % ; «орієнтація на заохочення», що збігається з твердженням 2-ої стадії, виявилися у 13 студентів, що становить 41% від загальної кількості.

Твердження 3 стадії (конвенціональний рівень), «орієнтація на зразок «гарного хлопчика/дівчинки» - виявилися у 9 студентів, що становить 28% всіх студентів.

Твердження 4 стадії («орієнтація на авторитет») викликали максимальну згоду у 5 студентів, що становить 15,75 % піддослідних.

5 стадія (що характеризує вищий рівень морального розвитку) - виявилися в 3 студентів – 9% опитаних. 6 стадії не було виявлено.

Розподіл студентів за рівнем морального розвитку та динаміка результатів представлена в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Динаміка результатів морального розвитку студентів

	<i>Передморальний</i>		<i>Конвенціональний</i>		<i>Постконвенціональний</i>	
	1 стадія	2 стадія	3 стадія	4 стадія	5 стадія	6 стадія
Констат. експеримент	12%	54%	22%	9%	3%	-
Контр. експеримент	6,25%	41%	28%	15,75%	9%	-

При вивченні рівня моральної вихованості ми досліджували рівень самооцінки старшокласників щодо сформованості моральних якостей (див. додаток Б). Для діагностики сформованості моральних якостей студентів була запропонована наступна шкала: 4 - високий рівень; 3 - середній рівень; 2 - низький рівень; 1 - практично не сформована. Студенти повинні були оцінити рівень розвитку таких моральних якостей як працьовитість, ввічливість, послух, співчуття і милосердя, уміння захищати свою точку зору, повага до старших, повага до однолітків, відчуття власної гідності, відповідальність, почуття боргу, відчуття справедливості, добросовісність, тактовність, цілеспрямованість, дружелюбність, самокритичність. Отримано такі результати (див. табл.2.3.).

Таблиця 2.3.

Рівень моральної вихованості

Самокритичність	3,4
Дружелюбність	3,7
Цілеспрямованість	3,8
Тактовність	3,1
Сумлінність	3,2
Почуття справедливості	3,5
Відповідальність	3,8
Почуття власної гідності	4,0
Повага до однолітків	3,0
Повага до старших	3,2
Уміння захищати свою точку зору	3,1
Співчуття і милосердя	3,4
Слухняність	3,8
Ввічливість	3,0
Працьовитість	2,9

На підставі емпіричного дослідження рівня сформованості моральної якостей можна зробити наступні висновки: рівень морального розвитку студентів середній, який характеризується тим, що студенти володіють певними поняттями моральної культури; найбільш високо виражені такі показники як почуття власної гідності (4.0.), відповідальність і почуття обов'язку (3.8), цілеспрямованість (3.8), дружелюбність (3.7); найменший рівень сформованості характерний для таких сфер, як працьовитість (2,9), повагу до однолітків (3,0), вміння захищати свою точку зору (3,1), тактовність (3,1), сумлінність (3,2), повага до старших (3,2), культура почуттів, співчуття і милосердя (3,4), почуття справедливості (3,5). Це анкетування дало змогу виявити добре сформовані моральні якості та несе в собі інформацію, на які сфери морального виховання педагогу слід звертати увагу.

Ці зміни у рівнях моральної сформованості студентів відбулися завдяки організованій нами методиці використання притч у моральному вихованні студентів. Аналіз результатів зрізу показав, що відбулись значні зміни в обізнаності студентів та осмислені ними таких основних моральних понять як відповідальність, справедливість, миролюбність, милосердя. Дещо змінилась і картина в ціннісному ставленні підлітка до людини. Вони стали з більшим розумінням ставитись до різних проблем

однокласників, пропонували їм свою допомогу і надавали її, коли це було необхідно. Студенти глибоко усвідомили, що кожна людина - це особистість, яка заслуговує поваги і уваги; кожен має право на свою позицію і думку і ними не можна нехтувати. Прослідковувались деякі зміни в мотивах поведінки студентів. Переважаючими стали мотиви морального характеру (бажання допомогти хворим, близьким, рідним, самотнім, безкорислива допомога незнайомим тощо). Вони навчилися правильно сприймати і оцінювати емоційний стан іншого, співчувати йому та співпереживати. Стали частіше проявлятися тактовність, делікатність, доброзичливість, великодушність. Конфлікти, які виникали, тепер частіше вирішувалися не з позицій сили, а на основі діалогу.

Позитивні зміни відбулися і у взаєминах хлопців та дівчаток. Їх стосунки тепер будувались на основі чуйності, доброти, турботи і взаємодопомоги. Намітилася тенденція і до позитивних зрушень культури почуттів студентів. Студенти стали частіше контролювати свій емоційний стан, регулювати його, проявляти відповідальність за вираження своїх почуттів. Цьому сприяла адекватна самооцінка власних почуттів, дій та вчинків.

Отже, експериментальне дослідження показує, що взаємодія школи і сім'ї. Оскільки результати виховної роботи віддалені у часі та виховний вплив здійснювався за невеликий період часу, динаміка результатів не велика. Результати дослідження підтверджують, що рівень моральної вихованості студентів зростатиме, якщо моральне виховання за допомогою притч матиме безперервний, керований, комплексний характер, забезпечуючи цим сприятливі умови для цілеспрямованого морального виховання студентів підліткового віку.

Висновки до розділу II.

Мета експериментальної роботи полягала у виявленні сформованості у старшокласників моральних цінностей та орієнтацій, бажання (небажання) розвивати їх у себе, слідувати їм у повсякденному житті. Їх місце вимірювалося за допомогою анкетування, що перш за все, відповідало віковим особливостям студентів, було змістовним, конструктивним, наближеним до реального життя студентів, відображало їхні інтереси і прагнення. А також дослідити ефективність використання притч у моральному становленні особистості.

В основу нашої класифікації рівнів формування моральної свідомості покладено висунуту в свій час Ж.Піаже, підтриману Л.Виготським, науково та експериментально розвинену Л.Кольбергом ідею, що розвиток моральної свідомості дитини відбувається паралельно з її розумовим та емоційним розвитком. Цей процес іде поетапно: від нижчої стадії до вищої.

Л.Кольберг, досліджуючи рівні розвитку моральної свідомості, користувався такими показниками, як знання, почуття, ставлення, потреби, мотиви, переконання. Ці показники виявляв у процесі дослідження моральних суджень людей.

Експериментальне дослідження полягало у дослідженні морального виховання студентів за допомогою притч. На етапі формувального експерименту ми використовували різноманітні форми роботи з притчами: виховні години із використанням притч, проблемні ситуації із використанням притч, притчі із конфліктними ситуаціями та аморальними вчинками, театралізація притчі, продовження притчі.

Експериментальне дослідження показує, що притчі мають високий виховний потенціал. Оскільки результати виховної роботи віддалені у часі та виховний вплив здійснювався за невеликий період часу, динаміка результатів не велика. Результати дослідження підтверджують, що рівень моральної вихованості студентів зростатиме, якщо моральне виховання за допомогою притч матиме безперервний, керований, комплексний характер,

забезпечуючи цим сприятливі умови для цілеспрямованого морального виховання студентів підліткового віку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Узагальнюючи теоретичний аспект проблеми морального виховання студентів результати дослідження ми дійшли до висновків, що становлення в Україні якісно нової системи освіти здійснюється в умовах

різкого загострення виховних проблем, посилення негативних явищ у шкільному середовищі. Причини цього містяться, перш за все, в економічній нестабільності і духовному розладі в суспільстві, зниження життєвого рівня значної частини населення.

Зміни, що відбуваються в суспільстві, активно впливають на моральне виховання студентів, викликають множинні гострі суперечності, конфлікти, антагонізми. У молоді, зокрема у студентів, спостерігається негативне ставлення до суспільного обов'язку, відповідальності, соціально-корисної діяльності. Відбувається нехтування освітою, професійною кваліфікацією як визначальною життєвою цінністю, значний спад інтересу студентів до культури, мистецтва, літератури, духовних цінностей. Отже, питання морального виховання потрібно розглядати як соціально-педагогічну проблему.

Здійснивши аналіз психолого-педагогічних досліджень, ми дійшли висновку, що моральне виховання особистості має на меті формування моральної вихованості, яка передбачає систему моральних знань, умінь, навичок, переконань, поглядів, норм. Завдання морального виховання ми визначили як процес трансформації суспільно значущих норм, принципів, регулюючих взаємовідносини, загальнолюдські моральні цінності в індивідуальні якості й формування на цій основі відповідних моральних якостей.

Ми розглядали моральне виховання, як цілісний процес, спрямований на формування у студентів та молоді моральної свідомості, моральних почуттів та моральної поведінки, а також моральних рис особистості.

2. Нами було визначено особливості морального виховання студентів у сучасній соціально-педагогічній ситуації. Сучасна соціально-педагогічна ситуація вимагає оновленого змісту поняття «морального виховання студентів», який ґрунтувався б на новій філософії виховання, ідеями якої є вчення про людину як найвищу цінність, «міру всіх речей».

Моральне виховання розглядається в сучасній педагогіці, як цілісний процес, спрямований на формування у студентів та молоді моральної свідомості, моральних почуттів та моральної поведінки, а також моральних рис особистості, які визначаються загальноосвітньою програмою. В процесі виховання суспільні норми перетворюються у внутрішні регулятори поведінки кожної людини. Зміст виховної роботи повинен відповідати психологічним особливостям студентів.

Забезпечуються по-перше, доступність і поступове ускладнення конкретного змісту засвоюваних студентами моральних норм, по-друге, відповідність способів виховного впливу до віку і розвитку студентів.

Необхідно також мати на увазі, що всі сторони й елементи процесу морального виховання виступають в нерозривному зв'язку.

Великі можливості морального виховання студентів можна виділити у: виховання любові до батьків, до рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимство, готовність захищати слабших, піклуватися про молодших, зокрема студентів; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі; непохитну вірність ідеям, принципам людської моралі та відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави; турбота про розвиток народних традицій, звичаїв, обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі; прагнення робити пожертви на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів, цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму; вміння завжди і всюди чинити благородно, виявляти інші чесноти.

Швидкий розвиток моральних почуттів підлітків, а також їхнього прагнення дотримуватись власних переконань змушують педагога все частіше вдаватись до роз'яснення етичних норм. Викладач використовує кожную нагоду, щоб на яскравому і переконливому матеріалі розкрити перед студентами суть того чи іншого принципу моралі. Найдієвішим методом виховного впливу тут виступає етична бесіда з використанням

притч, яка спонукає студентів замислюватися над моральними питаннями, виносити свої міркування на суд товаришів.

Здійснивши аналіз психолого-педагогічних досліджень, ми дійшли висновку, що моральний розвиток студентів — складний процес.

Відбувається він не за формальними ступенями і не рівномірно. Крім того, не можна не зважати на особливості індивідуального розвитку студентів різного віку. Тому й поділ змісту морального виховання за віковими періодами має лише орієнтовний характер.

3. У ході нашого дослідження було розкрито виховний потенціал притч у процесі морального виховання студентів, оскільки притчі забезпечують доступність конкретного змісту засвоєваних студентами моральних норм, відповідність способів виховного впливу до віку і розвитку студентів, дають можливість висловлювати свої думки через власне розуміння притч, порівняти власні вчинки і переживання з тими, що розповідаються у притчі.

Було з'ясовано, що фабула в притчі підпорядкована єдиній ідеї, а відтак дидактичній меті твору. Алегоричністю цей жанр дещо наближений до байки, але, на відміну від байки, тут важлива стислість і влстудентисть викладу, допускається навіть відсутність розгорнутої сюжетної дії. В основі притчевої оповіді лежить порівняння, наповнене особливим символічним значенням

Викладач може широко використовувати притчі для виховування моральної свідомості, моральних почуттів та моральної поведінки. Притчі допомагають підліткам осмислити поняття добра і зла, пізнати моральний бік життя та спонукають до роздумів та аналізу власних вчинків та вчинків оточуючих, притчі близькі для студентів, оскільки вони спонукають до роздумів та вияснення мотивів того чи іншого вчинку.

4. Нами була розроблена методика застосування притч у процесі морального виховання студентів та досліджено її ефективність у моральному становленні особистості. Зміни у рівнях моральної сформованості

студентів відбулися завдяки організованій нами методиці використання притч у моральному вихованні студентів. Аналіз результатів зрізу показав, що відбулись значні зміни в обізнаності студентів та осмислені ними таких основних моральних понять як відповідальність, справедливість, миролюбність, милосердя.

Дещо змінилась і картина в ціннісному ставленні підлітка до людини.

Вони стали з більшим розумінням ставитись до різних проблем однокласників, пропонували їм свою допомогу і надавали її, коли це було необхідно. Студенти глибоко усвідомили, що кожна людина - це особистість, яка заслуговує поваги і уваги; кожен має право на свою позицію і думку і ними не можна нехтувати. Прослідковувались деякі зміни в мотивах поведінки студентів. Переважаючими стали мотиви морального характеру (бажання допомогти хворим, близьким, рідним, самотнім, безкорислива допомога незнайомим тощо).

Експериментальне дослідження показує, що притчі мають високий виховний потенціал. Оскільки результати виховної роботи віддалені у часі та виховний вплив здійснювався за невеликий період часу, динаміка результатів не велика. Результати дослідження підтверджують, що рівень моральної вихованості студентів зростатиме, якщо моральне виховання за допомогою притч матиме безперервний, керований, комплексний характер, забезпечуючи цим сприятливі умови для цілеспрямованого морального виховання студентів підліткового віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. С. Классическая греческая философия как явление историко-литературного ряда // Новое в современной классической философии // Отв. ред. С. С. Аверинцев. М., 1997. – 314с.

2. Аверинцев С.С. Притча. Литературный энциклопедический словарь / Под общей ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. М., 1987. – 478 с.
3. Баткин Л. М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления / Л. М. Баткин. – М., 1978. – 357 с.
4. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Л.: ПАІС, 2010. – 336 с.
5. Бех И.Д. Психологические основы нравственного развития личности: Автореф. д-ра психол.наук / И.Д. Бех – К., 2003. – 86 с.
6. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: Монографія / В.О. Білоусова – К.: ІЗМН, 2004. – 243 с.
7. Болдирев Н.І. Моральне виховання студентів: Питання теорії / Н.І. Болдирев – М.: Педагогіка, 1979. – 224 с.
8. Бондаревська Є.В. Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти / Є.В. Бондаревська. – Ростов / Д, 2000. – 122 с.
9. Бушелева Б. В. Моральная ориентация и ее место в структуре социальной активности / Б. В. Бушелева // Актуальные проблемы формирования социальной активности учащихся. – М. : Педагогика, 1988. – 391 с.
10. Вишневський О. Концепція демократизації українського виховання // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції / Вишневський О. – К.: Студент, 2002. – 240 с.
11. Волков Б.С. Психологія підлітка: Навчальний посібник / Б.С. Волков. – М.: Академічний Проект Гаудеамус, 2005. – 208 с.
12. Галузяк В.М. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М.Галузяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов. – 4-е вид., випр. і доп. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 400 с.
13. Голуб Г.Б. Портфоліо в системі педагогічної діагностики / Г.Б. Голуб // Педагогічна діагностика. - 2005. - № 3. - С. 56-79.

- 14.Грінберг Л.Г. Сутність та специфіка моральної культури. Питання моральної культури / Л.Г. Грінберг. – В., 1981. – 212 с.
- 15.Гусейнов А.А. Коротка історія етики / А.А. Гусейнов. – М.: Думка, 1987. - С.589.
- 16.Гусейнов А.А. Мораль. Суспільна свідомість та її форми / А.А. Гусейнов. – М., 1986. – 312 с.
- 17.Даль В.І. Тлумачний словник живої великоруської мови: У 4 т. - М.: ЕКСМО - Прес, 2001. - Т 2. - М.: ЕКСМО - Прес, 2001. – 536 с.
- 18.Данилова Т. В. Архетипические корни притчи / Т. В. Данилова / Рациональность и семиотика дискурса / отв. ред. Б. А. Парахонский. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 59-73.
- 19.Дейк Т. Вопросы прагматики текста // Текст, аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики: сб. ст. / Т. ван. Дейк. – М.: Эдиториал URSS, 2001. – 340 с.
- 20.Добротворский С. Притча в древнерусской духовной письменности / С. Добротворский // Православ. собеседник. – 1964. – № 4 (апр.). – С. 316-410.
- 21.Енн Хиччине. Шесть ступеней Лоуренса Кольберга / Енн Хиччине // Народное образование. – 1993. – № 1. – С.38-43.
- 22.Журба К. Виховання духовної культури студентів / К. Журба // Шкільний світ. - 2004. - №34.- С 22-25.
- 23.Зеленкова І. Л. Етика: Навчально-методичний посібник / І. Л. Зеленкова. – Мн.: Університет, 1994. – 188 с.
- 24.Зеленов Л.А. Становлення особистості / Л.А. Зеленов. - Горький, 1989. – 326 с.
- 25.Зубра А.С. Культура особистості як духовна цінність: Посібник для педагогів, вихователів, вчителів, студентів / А.С Зубра. – Мн.: Універсе, 2001. – 184 с.
- 26.Іваньо І. В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди / І. В. Іваньо. – К.: Просвіта, 1983. – 174 с.

27. Карагодін В.М. Проблема морального виховання у педагогічній думці IV–XI ст: Автореф. дис.канд.пед.н., (13.00.01) / Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника / В.М. Карагодін. – Івано-Франківськ, 2003. – 25 с.
28. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник / С.Г. Карпенчук. – К.: Вища ВНЗ, 1997. – 237 с.
29. Кларін М.В. Інновації в навчанні: метафори і моделі: Аналіз зарубіжного досвіду / М.В. Кларін. – М.: 1997. – 169 с.
30. Ковальчук І.В. Моральне виховання студентів українських шкіл Буковини (друга половина XIX–початок XX ст.): Автореф. дис. канд. пед. н. (13.00.01) / Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника / І.В. Ковальчук. – Івано-Франківськ, 2001. – 27 с.
31. Коджаспиров А.Ю. Педагогічний словник / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: Академія, 2000. – 480 с.
32. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості / О. Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
33. «Концепція національного виховання» рішенням Колегії МОН України від 25.06.09 року. Протокол № 7/2-4.
34. Кострюкова Л.О. Авторская концепция адресата как жанрообразующий фактор в философском творчестве / Л.О. Кострюкова // Філософія і соціологія в контексті сучасної культури. Зб. наук. пр. Д, 1997. – 361 с.
35. Кострюкова Л. О. Философские жанры как абстракция и как реальность / Л. О. Кострюкова // Вісн. Дніпропетровського ун-ту. Сер. «Соціологія. Філософія. Політологія», - 1998. - Вип. 3. - С. 3-12.
36. Краєвський В.В. Методологія педагогічної науки / В.В. Краєвський – М., 2001. – 156 с.
37. Красовицький М. Моральне виховання студентів у теорії і практиці американської школи (досвід і проблеми) / М. Красовицький // Рідна ВНЗ. – 1998. – №4. – С. 26-34.

- 38.Критерії моральної вихованості молодших студентів: Книга для вчителів / За ред. І.Беха, С.Максименка. – К.: Радянська ВНЗ, 1989. – 96 с.
- 39.Курзова Н.А. В.А. Сухомлинський про формування моральної культури особистості: Автореф. дис. / Н.А. Курзова. – Л., 1987. – 18 с.
- 40.Кухарєв Н.В. Діагностика педагогічної майстерності та педагогічної творчості / Н.В. Кухарєв. – К.: Мозир, 1998. ч.1. – 128 с.
- 41.Лановик М.Б. Педагогіка: Навчальний посібник / М.Б. Лановик, З.Б. Лановик - К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.
- 42.Лаптенюк А.С. Моральна культура особистості: Умови формування / Під. ред. А.С. Лаптенюка. – Мн.: 2002. – 180 с.
- 43.Лаптенюк А.С. Моральна культура суспільства: Монографія НІО. – Мн.: НДО, 1999. – 202 с.
- 44.Левітас Д.Г. Практика навчання: сучасні освітні технології / Д.Г. Левітас. – М.: Воронеж, 1998. – 189 с.
- 45.Леонтьєв О. Деятельность. Сознание. Личность / О. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1985. – 227 с.
- 46.Лихачов Б.Т. Педагогіка: Навчальний посібник / Б.Т. Лихачов. – М.: Прометей, 1998. - С. 464.
- 47.Лосева В.К. Культурно-типологическая целостность представлений о человеке как микрокосме / В.К. Лосева, Э.В. Семенов // Некоторые проблемы исследований современной культуры. – М.: НИИ Культуры, 2004. - №4. – С. 31-38.
- 48.Макаренко А.С. Вибрані педагогічні твори / За ред. Є.Н.Мединського, І.Ф.Свадковського. – К.: Радянська ВНЗ, 1947. – 436 с.
- 49.Матвієнко О.В. Моральне виховання молодших студентів у позаурочній та позастудентській діяльності / Автореф. дис. канд. пед. н. (13.00.01.) / Національний пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова / О.В. Матвієнко. – К., 2006. – 23 с.

50. Монахов Н.И. Изучение эффективности воспитания. Теория и методика / Н.И. Монахов. – М.: Педагогика, 1981. – 144 с.
51. Молодиченко Н.А. Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до морального виховання студентів: Автореф. дис. канд. пед. н (13.00.04) / Ін-т Вищої Освіти АПН України / Н.А. Молодиченко. – К., 2002. – 28 с.
52. Моральне виховання особистості: Навчально-методичні рекомендації / Левчук З. - Брест: Бел ГУ, 2002. – 112 с.
53. Мухелишвили Н. Л. Притча как средство инициации живого знания / Н. Л. Мухелишвили, Ю. А. Шрейдер // Философские науки. 1989. - № 9. - С. 22-34.
54. Найкращі притчі / Упоряд. Г.Басюк. – Тернопіль: Яблуко, 2011. – 408 с.
55. Ожегов, С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов - М.: Русский язык, 1975 г. – 670 с.
56. Орбан-Лембрик Л.Е. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі / Л.Е. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. - №4. – 2008. – С. 74– 75.
57. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх / В.М. Оржеховська – К.: ВіАн, 1996. – 350 с.
58. Пихтовникова Л. С. Притча как жанр и как тип текста : проблема дефиниции / Л. С. Пихтовникова // Нова філологія. – № 2(11). – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – С. 216-224.
59. Плахтій В.І. Формування моральних ідеалів молодших студентів / В.І. Плахтій // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського: Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 3. – Вінниця: ВАТ “Віноблдрукарня”, 2000. – С.90-93.
60. Поляков С.Д. Технології виховання: Навчальний посібник / С.Д. Поляков. – М.: Радуга, 2003. – 176 с.
61. Райс Ф. Психологія підліткового і юнацького віку / Ф. Райс. – СПб.: «Пітер», 2000. - С.656.

62. Рангелова Є.М. Моральна культура студента / Є.М. Рангелова. – Мн.: БРУ, 1998. – 183 с.
63. Реан А.А. Психологія підлітка. Підручник / А.А. Реан. - СПб.: «Прайм - Еврознак», 2003. – 480 с.
64. Рейнвалт Н. О моральной концепции человека / Н. Рейнвалт. – М.: Антей, 1998. – 201с.
65. Реріх Н.К. Про вічне. Книга про виховання / Н.К. Реріх. - М., 1991. – 254 с.
66. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. Терминологическая правка В.Данченко. – К.: PSYLIB, 2004. – 318 с.
67. Романець В.А. Історія психології ХХ ст. / В.А. Романець, Маноха І.П. – К.: Либідь, 1998. – 989 с.
68. Рувинский Л.И. Нравственное воспитание личности / Л.И. Рувинский. – М.: Изд. МГУ, 1981. – 184 с.
69. Селевко Г.К. Соціально - виховні технології / Г.К. Селевко. – М.: Нар. Освіта, 2002. – 176 с.
70. Серіков В.В. Освіта і особистість. Теорія і практика проектування педагогічних систем / В.В. Серіков. - М.: 1999. – 156 с.
71. Сластенін В.А. Загальна педагогіка / В.А. Сластенін, І.Ф. Ісаєв, Є.М. Шиянов. - М.: Воло – ДОС, 2002. – Ч. 2. – 256 с.
72. Словник з етики. / Під. ред. А.А. Гусейнова і І.С. Кона. – 6-е вид. – М.: Політвидав, 1999. – С. 447.
73. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська ВНЗ, 1976. – Т. 1. – 654 с.
74. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська ВНЗ, 1976. – Т. 2. – 670 с.
75. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська ВНЗ, 1976. – Т. 3. – 670 с.
76. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч. В 3-х т. / Л.Н. Толстой - М., 1957. – 687 с.

77. Трубецької С.М. Філософські статті. Зібрання творів / С.М. Трубецької. – М.: 1910 - 317 с.
78. Туріщева Л.В. Використання притчі у виховному процесі / Л.В. Туріщева // Класному керівнику до роботи. - №5(17). – травень. – 2010. – С.24-25.
79. Турківський В.І. Діагностика вихованості студентів: хрестоматія дослідницьких методик \ УО «ВДУ ім. П.М. Машерова». – Вітебськ: Вид-во УО «ВДУ ім. П.М. Машерова », 2001. – С. 46.
80. Хамська Н.Б. Виховання моральних основ культури поведінки студентів у позааурочній діяльності: дис. на здобуття наук. ступеню кандидата пед. наук : 13.00.01 / Хамська Неліна Болеславівна. – К., 1997. – 222 с.
81. Харламов І.Ф. Моральне виховання студентів: Посібник для класних керівників / І.Ф. Харламов – М.: Просвещение, 1983. – 467с.
82. Хухлаєва О.В. Психологія підлітка / О.В. Хухлаєва - М.: «Академія», 2004. - С.160.
83. Черенкова І.В. Діагностика рівня вихованості / І.В. Черенкова // Педагогічна діагностика. – 2005. – №5. – С. 126-129.
84. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического развития детей / С.Г. Якобсон. – М.: Педагогика, 1984. – 238 с.

Додаток А

Методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості

Дилеми Л. Колберга

Методика призначена для оцінки рівня розвитку моральної свідомості. Для цього Л. Колберг сформулював дев'ять дилем, в оцінці яких стикаються норми права і моралі, а також цінності різного рівня.

Тестовий матеріал

Дилема І. У Європі жінка вмирала від особливої форми раку. Було тільки одні ліки, яке, на думку лікарів, могло б її врятувати. Це була форма радію, нещодавно відкрита фармацевтом в цьому ж місті. Виготовлення ліки коштувало дорого. Але фармацевт призначив ціну в 10 разів більше. Він заплатив 400 доларів за радій, а призначив ціну 4000 доларів за невелику дозу радію. Чоловік хворої жінки, Хайнц, пішов до всіх своїх знайомих, щоб позичити грошей і використовував всі легальні засоби, але зміг зібрати лише близько 2000 доларів. Він сказав фармацевту, що дружина вмирає і просив його продати дешевше або прийняти плату пізніше. Але фармацевт сказав: «Ні, я відкрив ліки і збираюся добре на ньому заробити, використавши всі реальні кошти». І Хайнц вирішив проникнути до аптеки і вкрасти ліки.

1. Чи повинен Хайнц вкрасти ліки? Чому так чи ні?
2. (Питання поставлене з тим, щоб виявити у суб'єкта моральний тип і повинен розглядатися необов'язковим). Добре чи погано для нього вкрасти ліки?
(Питання поставлене з тим, щоб виявити у суб'єкта моральний тип і повинен розглядатися необов'язковим.) Чому це правильно чи погано?
3. Чи є у Хайнца обов'язок або зобов'язання вкрасти ліки? Чому так чи ні?
4. Якби Хайнц не любив свою дружину, чи повинен був він вкрасти ліки для неї? (Якщо суб'єкт не схвалює злочинство, запитати: чи буде відмінність у його вчинку, якщо він любить чи не любить свою дружину?) Чому так чи ні?
5. Припустимо, що вмирає не його дружина, а чужа людина. Чи повинен Хайнц поцупити ліки для чужого? Чому так чи ні?

6. (Якщо суб'єкт схвалює крадіжку ліки для чужого.) Припустимо, що це домашня тварина, яку він любить. Чи повинен Хайнц вкрати, щоб врятувати улюблена тварина? Чому так чи ні?
7. Чи важливо для людей робити все, що вони можуть, щоб врятувати життя іншого? Чому так чи ні?
8. Красти - протизаконно. Зле чи це у моральному відношенні? Чому так чи ні?
9. Взагалі, чи повинні люди намагатися робити все, що вони можуть, щоб користися закону? Чому так чи ні?
10. (Це питання включено, щоб виявити орієнтацію суб'єкта і не повинен вважатися обов'язковим.) Осмислюючи знову дилему, що б ви сказали, яка сама відповідальна річ, яку потрібно зробити в цій ситуації Хайнцу? Чому?

Дилема I.(продовження) · Хайнц потрапив до аптеки. Він вкрав ліки і дав його дружині. На наступний день в газетах з'явилося повідомлення про грабіж. Офіцер поліції м-р Браун, який знав Хайнца, прочитав повідомлення. Він згадав, що бачив, як Хайнц втік від аптеки, і зрозумів, що це зробив Хайнц. Поліцейський коливався, чи повинен він повідомити про це нам.

1. Чи повинен офіцер Браун повідомити про те, що крадіжку скоїв Хайнц? Чому так чи ні?
2. Припустимо, що офіцер Браун близький друг Хайнца. Чи повинен він тоді подати рапорт про нього? Чому так чи ні?

Продовження: Офіцер Браун повідомив про Хайнца. Хайнц був заарештований і з'явився перед судом. Були обрані присяжні. Робота присяжних - визначити винен чи не винна людина у скоєнні злочину.

- Присяжні визнають Хайнца винним. Справа судді - винести вирок.
3. Чи повинен суддя дати Хайнцу певне покарання або звільнити його? Чому це є найкращим?

4. З позиції суспільства, чи повинні люди, що порушують закон, бути покарані? Чому так чи ні? Як це застосувати до того, що повинен вирішити суддя?
5. Хайнц зробив те, що підказала йому совість, коли він вкрав ліки. Чи повинен порушник закону бути покараний, якщо він діяв не по совісті? Чому так чи ні?
6. (Це питання поставлене з метою виявити орієнтацію суб'єкта і його можна вважати необов'язковим.) Продумайте дилему: що, на вашу думку, є найвідповідальнішою річчю, яку повинен зробити суддя? Чому?

(Питання 7-12 включені, щоб виявити систему етичних поглядів суб'єкта і не повинні розглядатися як обов'язкові.)

Дилема II. В однієї жінки була дуже важка форма раку, від якої не було ліків. Доктор Джефферсон знав, що їй залишилося жити декілька місяців. Вона відчувала жахливі болі, але була така слабка, що достатня доза морфію дозволила б їй померти швидше. Вона навіть марила, але в спокійні періоди вона попросила доктора дати їй досить морфію, щоб вбити її. Хоча доктор Джефферсон знає, що вбивство з милосердя протизаконно, він думає виконати її прохання.

1. Чи повинен доктор Джефферсон дати їй ліки, від якого б вона померла? Чому?
2. (Це питання спрямований на виявлення морального типу суб'єкта і не є обов'язковим). Правильно чи погано для нього дати жінці ліки, яке дозволило б їй померти? Чому це правильно чи погано?
3. Чи повинна жінка мати право прийняти остаточне рішення? Чому так чи ні?
4. Жінка заміжня. Чи повинен її чоловік втручатися в рішення? Чому?
5. (Наступне питання необов'язковий). Що мав би зробити хороший чоловік в цій ситуації? Чому?

6. Чи має людина обов'язок або зобов'язання жити, коли він не хоче, а хоче покінчити життя самогубством?
7. (Наступне питання необов'язковий). Чи має д-р Джефферсон обов'язок або зобов'язання зробити ліки доступними для жінки?
Чому?
8. Коли домашня тварина важко поранено і вмирає, його вбивають, щоб позбавити від болю. Чи можна застосувати та ж сама річ тут?
Чому?
9. Для доктора протизаконно дати жінці ліки. Чи є це і морально поганим? Чому?
10. Взагалі, чи повинні люди робити все, що вони можуть, щоб коритися закону? Чому? Як це застосувати до того, що мав би зробити д-р Джефферсон?
11. (Наступне питання стосується моральної орієнтації, він не обов'язковий). Обдумуючи дилему, щоб ви сказали про найвідповідальнішої речі, яку зробив би д-р Джефферсон? Чому?
(Питання 1 Дилеми IV необов'язковий)

Дилема II (продовження). Д-р Джефферсон зробив милосердне вбивство. У цей час проходив повз д-р Роджерс. Він знав ситуацію і намагався зупинити доктора Джефферсона, але ліки вже було дано. Доктор Роджерс коливався, чи повинен він був повідомити про доктора Джефферсоні.

1. Чи повинен був д-р Роджерс повідомити про д-ре Джефферсоні? Чому?

Продовження: д-р Роджерс повідомив про д-ра Джефферсона. Д-р Джефферсон відданий суду. Знов присяжні. Робота присяжних-визначити винен чи не винен осіб у вчиненні злочину. Присяжні знаходять, що д-р Джефферсон винен. Суддя повинен винести вирок.

2. Чи повинен суддя покарати д-ра Джефферсона або звільнити? Чому ви вважаєте таку відповідь найкращою?

3. Подумайте про поняття суспільства, чи повинні люди, які порушують закон, бути покарані? Чому так чи ні? Як це застосувати до вирішення судді?
4. Присяжні знаходять, що доктор Джефферсон за законом винен у вбивстві. Чи справедливо чи ні для судді винести йому смертний вирок (за законом можливе покарання)? Чому?
5. Чи правильно завжди виносити смертний вирок? Чому так чи ні? За яких умов смертний вирок повинен бути, на вашу думку, винесений? Чому ці умови важливі?
6. Д-р Джефферсон зробив те, що підказала йому совість, коли він дав жінці ліки. Чи має бути покараний порушник закону, якщо він діє не по совісті? Чому так чи ні?
7. (Наступне питання може бути необов'язковим). Знову обдумуючи дилему, що б ви визначили як найвідповідальнішу річ для судді? Чому? (Питання 8-13 виявляють систему етичних поглядів суб'єкта і не є обов'язковими.)
8. Що означає слово совість для вас? Якщо б ви були д-ром Джефферсоном, що сказала б вам совість при прийнятті рішення?
9. Д-р Джефферсон повинен прийняти моральне рішення. Чи повинно бути воно засноване на почутті або тільки на міркуванні про те, що справедливо і погано? Взагалі, що робить проблему моральної або що означає для вас слово «моральність»?
10. Якщо д-р Джефферсон розмірковує над тим, що дійсно правильно, повинен бути якийсь правильну відповідь. Чи є дійсно певний правильне рішення для моральних проблем, подібних тим, які є у д-ра Джефферсона, або коли думка кожного є одно правильним? Чому?
11. Як ви можете дізнатися, що прийшли до справедливого моральному рішенням? Чи є спосіб мислення або метод, шляхом якого можна досягти хорошого або адекватного рішення?

12. Більшість людей вважають, що мислення і міркування в науці може привести до правильної відповіді. Чи вірно те ж саме для моральних рішень або є різниця?

Дилема III. Джуді - 12-річна дівчинка ... Мати обіцяла їй, що вона зможе піти на спеціальний рок-концерт в їхньому місті, якщо зібрати гроші на квиток, працюючи приходять нянею і трохи економлячи на сніданку. Вона збрала 15 доларів на квиток, та ще додатково 5 доларів. Але мати змінила рішення і сказала Джуді, що та повинна витратити гроші на новий одяг для школи. Джуді була розчарована і вирішила будь-яким способом піти на концерт. Вона купила квиток, а матері сказала, що заробила всього 5 доларів. У середу вона пішла на виставу, а своєї матері сказала, що провела день з одним. Через тиждень Джуді розповіла своїй старшій сестрі, Луїзі, що вона ходила на виставу, а матері збрехала. Луїза роздумувала, чи сказати матері про вчинок Джуді.

1. Чи повинна Луїза розповісти матері, що Джуді збрехала про гроші, або промовчати? Чому?
2. Вагаючись, розповісти чи ні, Луїза думає про те, що Джуді - її сестра. Чи повинно це впливати на рішення Джуді? Чому так чи ні?
3. (Це питання, що відноситься до визначення морального типу, необов'язковий.) Чи має така розповідь зв'язок з позицією хорошою дочки? Чому?
4. Чи важливий у цій ситуації той факт, що Джуді сама заробила гроші? Чому?
5. Мати обіцяла Джуді, що вона змогла б піти на концерт, якщо сама заробить гроші. Чи є обіцянку матері найважливішим у цій ситуації? Чому так чи ні?
6. Чому взагалі обіцянку потрібно виконувати?
7. Чи важливо стримати обіцянку, дану кому-то, кого ви добре не знаєте і ймовірно не побачите знову? Чому?

8. Яка найважливіша річ, про яку повинна дбати мати у своїх відносинах з дочкою? Чому це найважливіша річ?
9. Взагалі, яким повинен бути авторитет матері для доньки? Чому?
10. Про яку самої важливої речі, на вашу думку, повинна дбати дочка по відношенню до матері? Чому ця річ важлива?
11. Осмислюючи знову дилему, що б ви сказали, яка сама відповідальна річ, яку потрібно зробити в цій ситуації Луїзі? Чому?

Дилема IV. У Кореї екіпаж моряків при зустрічі з переважаючими силами ворогів відступив. Екіпаж перейшов міст через річку, але ворог був ще головним чином на іншій стороні. Якби хто-небудь пішов на міст і підірвав його, то інші члени команди, маючи перевагу у часі, ймовірно, могли б утекти. Але людина, який залишився б ззаду, щоб підірвати міст, не зміг би піти живим. Сам капітан - це людина, яка краще всього знає, як вести відступ. Він викликав добровольців, але їх не виявилось. Якщо він піде сам, то люди, мабуть, не повернуться благополучно, він - єдиний, хто знає, як вести відступ.

1. Чи повинен був капітан наказати людині піти на завдання або він повинен був піти сам? Чому?
2. Чи повинен капітан послати людину (або навіть використати потерю), коли це означає послати його на смерть? Чому?
3. Чи повинен був капітан піти сам, коли це означає, що люди, ймовірно, не повернуться назад благополучно? Чому?
4. Чи має капітан право наказати людині, якщо він думає, що це найкращий хід? Чому?
5. Людина, який отримав наказ, чи має обов'язок або зобов'язання йти? Чому?
6. Що викликає необхідність врятувати чи захистити людське життя? Чому це важливо? Як це застосувати до того, що повинен зробити капітан?

Дилема V. В одній країні в Європі бідна людина на ім'я Вальжан не зміг знайти роботи, не змогли цього ні його сестра, ні брат. Не маючи грошей, він вкрав хліб і необхідні їм ліки. Його схопили і засудили до 6 років в'язниці. Через два роки він втік і став жити в новому місці під іншим ім'ям. Він зібрав гроші і поступово побудував велику фабрику, платив своїм робочим найвищу зарплату і більшу частину своєї прибутку віддавав на лікарню для людей, які не могли отримати хороший медичний догляд. Минуло двадцять років, і один моряк впізнав у власнику фабрики Вальжані каторжника-втікача, якого поліція шукала в його рідному місті.

1. Чи повинен був моряк повідомити про Вальжана в поліцію? Чому?
  2. Чи є в громадянина обов'язок або зобов'язання повідомляти владі про швидкому злочинця? Чому?
  3. Припустимо, Вальжан був би близьким другом моряка? Чи повинен він тоді повідомити про Вальжану?
  4. Якщо про Вальжану повідомили і він постав перед судом, чи повинен був суддя послати його назад на каторгу або звільнити? Чому?
  5. Подумайте, з точки зору суспільства, чи повинні люди, які порушують закон, бути покарані? Чому? Як це застосувати до того, що повинен зробити суддя?
  6. Вальжан зробив те, що йому підказала совість, коли він вкрав хліб і ліки. Чи повинен порушник закону бути покараний, якщо він діє не по совісті? Чому?
- (Питання 8-12 стосуються системи етичних поглядів суб'єкта, вони не обов'язкові для визначення моральної стадії.)
7. Що означає слово совість для вас? Якщо б ви були Вальжану, як брала б ваша совість в рішенні?
  8. Вальжан повинен прийняти моральне рішення. Чи має бути моральне рішення засноване на почутті або умовиводі про правильне і поганому?
  9. Чи є проблема Вальжана моральною проблемою? Чому? Взагалі, що робить проблему моральною і що означає слово моральність для вас?

10. Якщо Вальжан збирається вирішувати, що потрібно зробити, шляхом міркування про те, що ж насправді справедливо, має бути якась відповідь, правильне рішення. Чи є дійсно певний правильне рішення моральних проблем, подібних дилемі Вальжана, або коли люди не погоджуються один з одним, думка кожного однаково справедливо?

Чому?

11. Як ви дізнаєтеся, що прийшли до хорошого морального рішення? Чи є спосіб мислення або метод, шляхом якого людина може досягти хорошого або адекватного рішення?

12. Більшість людей вважають, що умовиводи або міркування в науці можуть призвести до правильної відповіді. Чи вірно це для моральних рішень або вони відмінні?

Додаток Б

Анкета "Рівень сформованості моральної культури студентів"

Оцініть, будь ласка, в якій мірі у Вас сформовані подані нижче моральні якості. При оцінці скористайтеся такою шкалою:

4 - високий рівень;

3 - середній рівень;

2 - низький рівень;

1 - практично не сформований.

Обведіть кружком номер відповіді, найбільш близького вашої особистої точки зору:

▪ Працьовитість	1 2 3 4
▪ Ввічливість	1 2 3 4
▪ Послух	1 2 3 4
▪ Співчуття і милосердя	1 2 3 4
▪ Уміння захищати свою точку зору	1 2 3 4
▪ Повага до старших	1 2 3 4
▪ Повага до однолітків	1 2 3 4
▪ Відчуття власної гідності	1 2 3 4
▪ Відповідальність, почуття боргу	1 2 3 4
▪ Відчуття справедливості	1 2 3 4
▪ Добросовісність	1 2 3 4
▪ Тактовність	1 2 3 4
▪ Цілеспрямованість	1 2 3 4
▪ Дружелюбність	1 2 3 4
▪ Самокритичність	1 2 3 4

Додаток В

Тема: Дружба і товаришування.

Мета: Поглибити і розширити поняття у студентів про дружбу, показати необхідність дружити, виховувати бажання бути другом; навчити студентів правильно вибирати друзів, знайомитися, спілкуватися і товаришувати, учити студентів сприймати різні життєві ситуації, аналізувати їх і знаходити шляхи виходу з них; виховувати у студентів правильне ставлення до таких понять, як «друг», «дружба»; розвивати в студентів загальнолюдські чесноти.

Обладнання: плакат з надписом «справжній друг/ подруга», записи на дошці.

Хід уроку.

Дерево міцне корінням,

а людина — друзями.

Народна мудрість

Учитель оголошує тему уроку, план та епіграф. Наголошує, що наприкінці уроку студенти повинні пояснити слова епіграфу — розв'язати проблемне завдання.

1. Вступна бесіда вчителя.

Сьогодні ми з вами поговоримо про дружбу. Про дружбу написано тисячі сторінок, сотні віршів, поем, романів. Говорять, що дружба потрібна людині тільки трішечки менше, ніж їжа та повітря.

У Святому письмі є багато посилань на дружбу. Наприклад: «Правдивий друг любить за всякого часу, в недолі ж він робиться братом», «Є товариші на розбиття, та є й приятель, більше від брата прив'язаний».

Зараз усі ви – студенті. Основна ваш праця – навчання. Воно вимагає вміння жити в колективі, довіряючи одне одному, організованості,

дисципліни, відповідальності за свої слова та вчинки. Саме в ВНЗ ви вчитеся підпорядковувати свої інтереси інтересам класу, шанувати старших, довіряти й поважати товаришів.

Якби люди були неухважні одне до одного, не раділи успіхам своїх товаришів, не співчували їм у невдачах, життя стало б нестерпно важким і сумним.

Вам ще довго доведеться крокувати з класу в клас пліч – о – пліч. Перед вами буде виникати безліч проблем, але я хочу сподіватись, що ви принесете у своїх серцях довіру до людей, добро, вміння дорожити дружбою.

Щоб дискусія була відвертою створити в класі атмосферу довіри і взаємоповаги. Досягти цього можна, зокрема, посилаючись на «Правила дискусії».

- Якщо хтось говорить – слухай.
- Кожний говорить по черзі, а не всі водночас.
- Якщо хочеш висловитись, підніми руку.
- Не перебивай того, хто говорить.
- Не смійся, коли хтось говорить (за винятком, якщо хтось жартує!)

То що ж таке дружба? Дружба — це близькі стосунки, засновані на взаємній допомозі, прихильності, спільності інтересів, смаків, поглядів, життєвих цілей. Без друзів у наш час важко жити на світі.

У всі часи дружба вважалася великою цінністю. У скіфів вона перевірялася кров'ю. Дружба оформлялася спеціальним договором і клятвою: надрізавши пальці, побратими зливали свою кров у чашу і, змочивши у ній кінці мечів, куштували цю кров. Після цього вже ніщо не могло їх розлучити.

В епоху середньовіччя лицарська мораль ставила чоловічу дружбу навіть вище кохання і сім'ї.

Справді, знайти і мати друга — це щастя. А як знати, що ця людина — саме той друг, якого ти хочеш мати, що ця людина — допоможе, зрозуміє, підтримає.

Дружбу кожен розуміє по-своєму. Більшість із вас погодяться з думкою, що щастя — це коли тебе розуміють, і тому кожен постійно прагне знайти друга, який би зрозумів, вислухав і підтримав, став вашим дзеркалом чи двійником, вашим другим «Я». Але друзі бувають різні.

Григорій Сковорода навчав бути обачним у виборі друзів. «Немає нічого небезпечнішого, ніж підступний ворог, але немає нічого отрутнішого від удаваного друга. Жоден диявол ніколи не приносить лиха більше, ніж такі удавані друзі».

2. Бесіда за ситуаціями.

Друзі можуть допомагати один одному у навчанні, вони проводять разом багато часу, відпочивають разом, часто бувають удома один в одного, довіряють усі таємниці. Дружба нерідко допомагає змінитися комусь на краще, друг повинен позитивно впливати на друга.

Нерідко буває таке, що дружба дійсно допомагає у житті, але друзі теж сваряться. Розглянемо деякі ситуації, де між друзями стаються різні непорозуміння.

Ситуація 1

До Ігоря додому прийшов Володя.

Володя. Вмикай телевізор, наші грають!

Ігор. Не можу. На завтра не підготував українську літературу.

Володя. Облиш ти свої уроки, пропустимо ж перший період!

Ігор. Вибач, Володю, але не можу. Вибач!

Володя. Бач, який ти, а ще другом називаєшся.

Чи правильно вчинив Ігор?

А що б ви зробили на його місці?

Ситуація 2

У класі хтось розмалював парту. Коли класний керівник помітив це, почав вимагати від студента, який за нею закріплений, пояснень: хто і коли

це зробив? Студент сказав: «Я знаю, хто розмалював парту, але не можу сказати тому, що не хочу зрадити друга. Я сам її вимію».

Скажіть, як би ви вчинили на місці студента, який зробив це? Хіба справжній друг учинить так? Хто має вимити парту?

Ситуація 3

Катруся з подругою товаришують з дитинства, живуть в одному під'їзді, на одному поверсі. Нещодавно Катруся дізналася, що подруга за її спиною глузує з неї і говорить, що товаришує зі нею тільки тому, що у дворі більше немає дівчат. А найприкріше те, що вона всім говорить, буцімто Катрусі не можна довіряти. Зараз вони не розмовляють.

Порадьте, як Катрусі поводитися з подругою, щоб вона її не використовувала.

Порада. Насамперед не панікуй, не наголошуй, що дружби не існує, не роби завчасних висновків про те, що світ жорстокий і несправедливий. Навіть не думай мстити. Проаналізуй свої дії, помилки. Не бійся залишитись одна, цей стан тимчасовий. Не обговорюй колишню подругу з іншими — цим ти зарекомендуєш себе безпринциповою базікою.

- Не всім легко знайти близьких друзів, хоча дружні взаємини нам так само необхідні, як їжа і вода. В юності особливо хочеться відчувати, що ти потрібний іншим і тебе люблять, визнають і приймають однолітки. Однак знайти справжніх друзів і зберегти дружбу нелегко.

Ситуація 4. Дмитро і Сашко

Двоє семикласників, Дмитро і Сашко, схилилися над аркушиками паперу, Сьогодні в класі найвідповідальніша контрольна з математики.

Учитель сказав, що письмову роботу посилатимуть у район, Дмитро — найсильніший математик у класі, він уже розв'язав задачу, вже переписує з чернетки на чистовик.

Сашка посадили поруч з Дмитром, щоб підтягався. Бо Сашко — невстигаючий, некмітливий. Він не тільки тугодум, а й дуже самолюбивий хлопець. Ніколи не списує, не підглядає. Ось і зараз Дмитро відкрив перед

Сашком чернетку. Дивись, ось же розв'язання задачі: досить одним оком глянути, якщо захочеш, і все стане зрозумілим, Та Сашко насупився, вп'явся очима в свій аркушик і навіть глянути не хоче на роботу Дмитра. Дмитрові шкода Сашка. Недобре передчуття боляче стиснуло його серце. Знову буде, як і завжди після контрольної: у Дмитра — одинадцять, а в Сашка — трійка.

3. Складання портрету справжнього друга.

За що ми цінуємо своїх друзів? А тепер намалюємо уявний портрет справжнього друга. Запишіть на листочках якості, риси, які мають бути у справжнього друга. (приклеїти до плакату риси, написані студентами).

Студенти по черзі називають риси, які, на їхню думку, притаманні справжньому другові, не повторюючи вже названі. (Можливі відповіді — вірність, взаємодопомога, взаємоповага, відвертість, щирість, поступливість, щедрість, прихильність та ін.)

4. Робота над притчами про дружбу.

-Кожен із нас у розмові з кимсь подеколи має іншу точку зору й будь-що хоче довести свою правоту. Іноді в такій суперечці немає нічого поганого, але часом це перетворюється на справжню відкриту боротьбу. Ти можеш згадати випадок, коли твоя суперечка з ким-небудь ледь не завершилася справжньою битвою? Може, ти був настільки збуджений, що готовий був сам почати бійку, а можливо, другий сперечальник у нападі люті мало не накинувся на тебе? А може, ви обидва були готові битися, але щось допомогло вам уникнути рукоприкладства...Ось послухайте притчу «Небеса й пекло»:

Один молодий воїн прийшов до мудрого літнього чоловіка й запитав у нього: «О мудрецю, розкрий мені таємницю життя. У чому різниця між небесами й пеклом?»

Мудрець на мить задумався й відповів: «Ти молодий дурень. Як людина, подібна до тебе, може зрозуміти таке? Ти занадто неосвічений». Почувши таке, молодий воїн розлютився: «Та за такі слова я готовий просто вбити тебе!» — закричав він і вихопив з піхов меч, щоб покарати мудреця. Цієї ж миті мудрець сказав: «Оце і є пекло». Почувши ці слова, молодий воїн знову засунув меч у піхви. «А оце і є небеса», — зауважив старий.

- *Що ти можеш зробити, щоб суперечка не перетворилася на бійку?*
- *Що ти робиш, коли хто-небудь хоче в тебе щось відібрати?*
  - *Що ти робиш, коли хто-небудь ображає тебе словами?*
- *Чи траплялися в тебе випадки, коли ти змушений був битися?*
  - *Бійка — це хороший спосіб вирішити суперечку?*
- *Що ти робиш, коли бачиш, що двоє інших студентів от-от поб'ються?*
- *У чому полягають відмінності між суперечкою та бійкою?*
  - *Чи доводилося тобі коли-небудь битися?*
    - *Як ти почувався при цьому?*
- *Чому старий мудрець сказав, що насильство — це пекло?*

- *А чи часто бувало, що ви ображались на своїх друзів? Чи довго ви тримаєте злість за образу? Зараз послухайте цікаву притчу:*

Було собі два друга. І дуже міцною була їхня дружба. В якийсь момент друзі посперечалися, і один з них дав ляпаса іншому. Останній, відчуючи біль, але нічого не кажучи, написав на піску: «Сьогодні мій найкращий друг дав мені ляпаса».

Вони продовжували йти, і знайшли оазис, в якому вони вирішили скупатися. Той, який отримав ляпаса, ледь не потонув, але його друг врятував. Коли він прийшов до тями, він написав на камені: «Сьогодні мій найкращий друг врятував мені життя».

*Той, який дав ляпаса, а потім врятував життя, запитав його:
 - Коли я тебе образив, ти написав на піску, а тепер ти пишеш на камені.
 Чому? Друг відповів: Коли хто-небудь нас ображає, ми повинні написати це
 на піску, щоб вітри могли стерти це. Але коли хто-небудь робить щось
 добре, ми повинні вигравіювати це на камені, щоб ніякий вітер не зміг
 стерти це.*

- Чому не слід пам'ятати про образи?
- Чи пам'ятаєте ви добрі справи, які вам роблять ваші друзі?
- Чи завжди ви дякуєте за добрі справи?
- Чи допомагаєте ви своїм друзям або ви тільки «даєте ляпасів»?

5. Конкурс на кращого знавця прислів'їв та приказок про дружбу.

- Давайте пригадаємо, які ви знаєте **прислів'я та приказки** з даної теми.
  - Дерево міцне корінням, людина — друзями.
    - Друга шукай, а знайдеш — тримай.
      - Друзі пізнаються в біді.
    - Людина без друзів, що дерево без коріння.
      - Дружба — найбільший скарб.
  - Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.
    - Дружба та братство — дорожче багатства.
    - Дружба родиться в біді, а гартується в труді.
      - З добрим дружись, а лихих стережись.
      - З ким поведешся, від того й наберешся.
        - Громада — великий чоловік.
        - Дружній череді й вовк не страшний.
          - В гурті й пісня в лад іде.
    - Дерево міцне корінням, а людина друзями.
      - Один в полі не воїн.

- Дружні сороки орла заклюють.
  - Де дружно, там і хлібно.
- Дружний табун і вовків не боїться.
  - Дружба - велика сила.
- Друга шукай, а знайдеш – тримай.
- З добром дружись, а лихого стережись.
- У лиху годину пізнаєш вірну людину.
  - Міцну дружбу і вогонь не спалить.
- Хто в біду допоміг, той два рази поміг.
  - Справжній друг пізнається в біді.
- Не зв'язуйся з лихим перше, не пошкодуєш потім.
- Добрий друг підніме людину, а поганий погубить.
- Людина з друзями – степ із квітами, а людина без друзів – жменя попелу.
  - Сила птаха в крилах, а людини – в дружбі.
  - Людина без друзів, мов дерево без птаха.
    - Без вірного друга – велика туга.
- Вірного друга народ прославить, бо він товариша в біді не оставить.
  - Яку дружбу зведеш, так і життя проведеш.
  - Нових друзів май, а старих не забувай.
  - Справжнього друга за гроші не купиш.
- Матимеш щирого друга, то матимеш ще одну голову.
  - Біда друзів випробовує.
- Друг не той, хто медом маже, а хто правду каже.

Підсумок уроку.

Товаришувати можна з багатьма дітьми, а дружити лише з одним чи кількома. Адже друзів пов'язує велика довіра, повага один до одного, принциповість у взаєминах, симпатія, взаємодопомога.